

KS. CZESŁAW CHRZĄSZCZ* – BIELSKO-BIAŁA

LOSY KSIĄG METRYKALNYCH PARAFII WOJSKOWEJ W KRAKOWIE W CZASIE II WOJNY ŚWIATOWEJ

THE FATE OF THE RECORD BOOKS OF THE MILITARY PARISH IN KRAKÓW DURING WORLD WAR II

Abstract

In the Habsburg monarchy, field pastors were required to keep accurate record books. These ledgers recorded important facts of soldiers' religious life: marriages, births of children and deaths of military personnel. For the state, this was important information, which is why the rules for keeping these books had become gradually clarified.

A large number of record books of the military units comprising this great operational union have been collected in Kraków, since 1869 the headquarters of the imperial-royal 1st Army Corps. In 1918, the books passed into the ownership of the reborn Polish state. In the interwar period, they were kept in the chancellery of the Kraków military parish. Gradually, more volumes were added, in which the metric facts of soldiers of the Kraków District of 5th Corps of the Polish Army were recorded.

The purpose of this article is to outline the fate of the books of the Kraków field ministry during World War II. In 1939, in the face of Nazi Germany's aggression against Poland, most of them were moved to the building of the Metropolitan Curia in Kraków. In 1942, the German occupation authorities confiscated them. Currently, the older part of these archives is kept at the Österreichisches Staatsarchiv in Vienna. Their identification is possible on the basis of poorly known lists that were compiled in 1937 and 1942.

Keywords: Krakow; Vienna; Habsburg monarchy; Galicia; Poland; military pastoral; metric books; Krakow Metropolitan Curia; Genealogical Office (Sippenstelle); Rev. Antoni Hodys; Hans Joachim Buja

Translated by Marek Robak-Sobolewski

* Ks. Czesław Chrząszcz – dr historii, Biblioteka i Archiwum Diecezjalne w Bielsku-Białej
e-mail: czeslawchrzaszcz4@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-9836-021X>

Streszczenie

W monarchii Habsburgów duszpasterze polowi mieli obowiązek dokładnego prowadzenia ksiąg metrykalnych. W księgach tych rejestrowano ważne fakty z życia religijnego żołnierzy: zawieranie małżeństw, narodziny dzieci i zgony osób wojskowych. Dla państwa były to ważne informacje, dlatego też stopniowo doprecyzowywano zasady prowadzenia tych ksiąg.

W Krakowie, od 1869 roku stanowiącym siedzibę c.k. I Korpusu Armijnego, zgromadzono wiele ksiąg metrykalnych jednostek wojskowych wchodzących w skład tego wielkiego związku operacyjnego. W 1918 roku księgi te przeszły na własność odrodzonego państwa polskiego. W dwudziestoleciu międzywojennym przechowywano je w kancelarii krakowskiej parafii wojskowej. Stopniowo dołączano do nich kolejne woluminy, w których rejestrowano fakty metrykalne żołnierzy Okręgu Korpusu nr V Wojska Polskiego z siedzibą dowództwa w garnizonie Kraków.

Celem niniejszego artykułu jest zarysowanie losów ksiąg krakowskiego duszpasterstwa polowego w czasie II wojny światowej. W 1939 roku w obliczu agresji Niemiec hitlerowskich na Polskę większość z nich przeniesiono do gmachu Kurii Metropolitalnej w Krakowie. W 1942 roku niemieckie władze okupacyjne przeprowadziły ich konfiskatę. Obecnie starsza część tych archiwaliów przechowywana jest w Österreichisches Staatsarchiv w Wiedniu. Ich identyfikacja jest możliwa na podstawie słabo znanych wykazów, które sporządzono w 1937 i w 1942 roku.

Słowa kluczowe: Kraków; Wiedeń; monarchia Habsburgów; Galicja; Polska; duszpasterstwo wojskowe; księgi metrykalne; Kuria Metropolitalna w Krakowie; Urząd ds. Genealogicznych (Sippenstelle); ks. Antoni Hodys; Hans Joachim Buja

Wstęp

Losy metrykaliów parafii wojskowej w Krakowie nie były dotychczas przedmiotem szczegółowych badań naukowych. Trzeba zaznaczyć, że zagadnienie duszpasterstwa polowego w okresie galicyjskim dotąd zasadniczo nie było przedmiotem zainteresowania polskich badaczy¹. W publikacjach zagranicznych, zwłaszcza austriackich, ten temat pojawia się wyłącznie w ogólnym kontekście dziejów duszpasterstwa wojskowego w monarchii Habsburgów. Szczególne zasługi w zarysowaniu tego szerokiego kontekstu mają badacze publikujący na łamach periodyku „Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs”. Chociaż w literaturze przedmiotu rozwój duszpasterstwa wojskowego w II Rzeczypospolitej został opisany nieco szerzej, to sama kwestia prowadzenia ksiąg metrykalnych przez

¹ Andrzej Czesław Żak poświęcił kilka akapitów kwestii duszpasterstwa wojskowego w Galicji we wstępie do artykułu, w którym szeroko omówił działalność kapelanów polowych w legionach Piłsudskiego. A.Cz. Żak, *Duszpasterstwo wojskowe w armii austriackiej i w legionach Józefa Piłsudskiego w czasie I wojny światowej*, w: *Historia duszpasterstwa wojskowego na ziemiach polskich*, red. J. Ziółek, A. Barańska, W. Matwiejczyk, D. Nawrot, E.M. Ziółek, Lublin 2004, s. 299-301.

poszczególne parafie i jednostki wojskowe nie stała się dotąd przedmiotem znaczących dysertacji naukowych.

Tematem niniejszego artykułu jest przedstawienie mało znanych losów krakowskich wojskowych ksiąg metrykalnych w czasie okupacji hitlerowskiej. Po omówieniu ogólnych zasad ich tworzenia i gromadzenia na przestrzeni wieków opisane zostaną wydarzenia z pierwszych lat okupacji hitlerowskiej, które są z nimi związane. Punktem kulminacyjnym tych wydarzeń było skonfiskowanie ksiąg przez Niemców w 1942 roku. W drugiej części niniejszego artykułu zostanie wskazane miejsce obecnego przechowywania najstarszej części tego zrabowanego zbioru, czyli ksiąg wytworzonych do 1918 roku.

Tło historyczne opisywanych zdarzeń zrekonstruowano na podstawie dostępnej literatury przedmiotu. Następnie poddano analizie informacje zawarte w źródłach zgromadzonych w Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie, Archiwum Narodowym w Krakowie oraz Österreichisches Staatsarchiv w Wiedniu (zwłaszcza w Kriegsarchiv). Kwerenda przeprowadzona w zasobach tych instytucji pozwoliła na odnalezienie materiałów, które do tej pory nie były dokładnie analizowane.

Zagadnienie organizacji duszpasterstwa polowego w monarchii Habsburgów wraz z kwestią zasad prowadzenia ksiąg metrykalnych zostało omówione w publikacjach m.in. Emericha Bielika², Christopa Tepperberga³ i Karla Kinzla⁴. Wśród licznych prac traktujących o zbiorach metrykalnych zgromadzonych w Kriegsarchiv i dziejach tej instytucji należy wymienić te autorstwa Rudolfa Geyera⁵, Renate Domnanich⁶, Karla Tafernera⁷, Jerzego Gaula⁸. Warto również zwrócić uwagę na artykuł Rainera Eggera, który w roku 1979, jako pierwszy z badaczy, poddał analizie treść przechowywanych w Wiedniu metryk ślubu rodziców Karola i Emilii Wojtyłów oraz chrztu ich syna Edmunda⁹.

² E. Bielik, *Geschichte der k. u. k. Militärseelsorge und des Apostolischen Feldvikariats über Auftrag Seiner Bischöflichen Gnaden Hochwürdigsten Herrn Apostolischen Feld-Vicars Dr. Coloman Belopotoczny*, Wien 1901.

³ C. Tepperberg, *Das Militärmatrikelwesen in Österreich*, „Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs”, 49 (2001) s. 59-90.

⁴ K. Kinzl, *Darstellung der historischen Grundlagen der Militärmatriken-Führung in der österreichisch-ungarischen Armee*, w: *Publikationen des Österreichischen Staatsarchivs Herausgegeben von der Generaldirektion II Serie: Inventare Österreichischer Archive. VIII. Inventar des Kriegsarchivs Wien. Vervast von den Beamten des Kriegsarchivs*, Bd. II, Wien 1953, s. 127-128.

⁵ R. Geyer, *Handbuch der Wiener Matriken. Ein Hilfswerk für Matrikenführer und Familienforscher*, „Jahrbuch des Österreichischen Instituts für Genealogie, Familienrecht und Wappenkunde”, 1-2 (1928-1929) s. 1-324 (*nota bene* każda publikacja w tym tomie ma odrębną paginację).

⁶ R. Domnanich, *Die Militärmatriken und andere Bestände des Kriegsarchivs als Quellen der Genealogischen Forschung*, „Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs”, 49 (2001) s. 97-107.

⁷ K. Taferner, *Die Militärmatriken im Kriegsarchiv Wien 1633-1938. Eine Bestandsübersicht*, „Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs”, 49 (2001) s. 91-95.

⁸ J. Gaul, *Polonika w Austriackim Archiwum Państwowym. Polonica im Österreichischen Staatsarchiv*, Warszawa 2003.

⁹ R. Egger, *Archivalien des Kriegsarchivs Wien über die Familie Papst Johannes Pauls II*, „Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs”, 32 (1979) s. 263-266.

Przy opracowaniu kwestii rozwoju zasobu archiwalnego w Polsce międzywojennej posłużono się publikacjami Tomasza Matuszaka¹⁰ i Wandy Krystyny Roman¹¹. Opis zasad funkcjonowania polskiego duszpasterstwa polowego w okresie międzywojennym zaczerpnięto przede wszystkim z dzieła Janusza Odziemkowskiego i Bolesława Spychały¹². Cenne informacje na temat polityki niemieckich urzędów i instytucji w okupowanej Polsce wobec jej zasobów archiwalnych znaleziono w publikacjach Stefana Lehra¹³, Gerharda Rehma¹⁴, Jana Daniluka¹⁵ oraz w wyżej wspomnianej książce Wandy Krystyny Roman.

Zasady prowadzenia wojskowych ksiąg metrykalnych w państwie Habsburgów

Duszpasterstwo polowe w monarchii Habsburgów nabierało kształtów równoległe do rozwoju organizacyjnego sił zbrojnych cesarstwa. Do wojny trzydziestoletniej miało ono formę dość nieregularną. Pod koniec tego największego konfliktu zbrojnego XVII-wiecznej Europy utworzono w Austrii profesjonalną i zinstytucjonalizowaną armię. Zmodyfikowano wówczas również zasady funkcjonowania duszpasterstwa wojskowego. Przełomem okazały się reformy wprowadzone przez cesarzową Marię Teresę, zwłaszcza powołanie przez nią w 1773 roku Apostolskiego Wikariatu Polowego w Wiedniu (Apostolische Feldvikariat)¹⁶. Była to naczelna władza dla wszystkich duchownych katolickich służących w poszczególnych jednostkach wojskowych. Chociaż instytucja wikariusza generalnego sprawującego pieczę nad kapelanami polowymi była znana już w XVI wieku, to dopiero utworzenie Wikariatu Polowego scentralizowało i uporządkowało strukturę tego duszpasterstwa.

Aż do wielkiej reformy sił zbrojnych monarchii z lat 1868-1869 podstawową jednostką organizacyjną duszpasterstwa polowego pozostawały parafie pułkowe. Przez kilkanaście dekad żołnierze każdego regimentu byli otaczani opieką duchową przez swojego własnego kapelana (Regimentskaplan). Radykalna zmiana takiej rozproszonej struktury miała miejsce w roku 1869. Wówczas to rozwiązano parafie pułkowe, zniesiono stanowisko kapelana pułkowego i ustanowiono 15 wielkich parafii wojskowych (Militärpfarrbezirke), stosownie do liczby 15 okręgów woj-

¹⁰ T. Matuszak, *Kształtowanie zasobu archiwalnego w Polsce w latach 1918-1939*, „Piotrkowskie Zeszyty Historyczne”, 12 (2011) s. 95-109.

¹¹ W.K. Roman, *Centralne Archiwum Wojskowe 1918-1998. Tradycje, historia, współczesność służby archiwalnej Wojska Polskiego*, Toruń 2009.

¹² J. Odziemkowski, B. Spychała, *Duszpasterstwo wojskowe w drugiej Rzeczypospolitej*, Warszawa 1987.

¹³ S. Lehr, *Pewna prawie zapomniana „akcja na Wschodzie”. Niemiec archiwiści w Generalnym Gubernatorstwie i Komisariacie Rzeszy Ukraina*, Warszawa 2014.

¹⁴ G. Rehm, *Die andere Seite der Medaille – Der Archivar Dr. Walther Föhl im Dritten Reich*, „Heimatbuch Kreis Viersen”, 68 (2017) s. 11-46.

¹⁵ J. Daniluk, *Powstanie i działalność niemieckiej placówki archiwalnej wojsk lądowych w Gdańsku-Oliwie (1939-1945)*, „Dzieje Najnowsze”, 44 (2012) nr 2, s. 33-49.

¹⁶ Bielik, *Geschichte der k. u. k. Militärseelsorge*, s. 86.

skowych¹⁷. Na czele każdej z nich stał proboszcz wojskowy (Militärpfarrer). Do pomocy przydzielono mu kilku wikariuszy wojskowych (Militärkuraten) i kapelanów wojskowych (Militärkapläne)¹⁸.

Sobór Trydencki (1545-1563) zobowiązał duszpasterzy do prowadzenia ksiąg metrykalnych wiernych. Na podstawie tego ogólnego zalecenia w monarchii habsburskiej zobligowano kapelanów polowych do prowadzenia takich rejestrów metrykalnych dla swoich jednostek wojskowych. Pierwsze znane przepisy w tej materii pochodzą już z czasów wojny trzydziestoletniej¹⁹, jednak zasadniczo aż do 1769 roku wytyczne te były formułowane doraźnie przez dowódców poszczególnych pułków. Do bardziej znanych należy regulamin z 1733 roku ogłoszony przez pułkownika hrabiego cesarskiego Leopolda Grafa von und zu Dauna dla kapelanów jego pułku piechoty²⁰. Księgi metrykalne przemieszczano wraz dyslokacją danej jednostki wojskowej.

Stopniowo zasady prowadzenia ksiąg ujednolicono i dopracowywano. Pierwszą ze znaczących regulacji były przepisy cesarzowej Marii Teresy z roku 1769. W następnych dekadach ogłaszano kolejne. Do najważniejszych dokumentów należą dekrety i rozporządzenia władz z lat: 1807, 1816, 1829/1830, 1869, 1870, 1878, 1887, 1904 i 1914. Radykalna zmiana zasad została ogłoszona w 1869 roku, jako element reformy struktury duszpasterstwa polowego.

Po 1869 roku metryki i dokumenty archiwalne wszystkich pułków, które wcześniej były zarządzane przez własnych kapelanów pułkowych, po zinwentaryzowaniu zostały przekazane proboszczom wojskowym. W ten sposób księgi metrykalne scentralizowano w 15 parafach wojskowych. Proboszczowie mieli obowiązek prowadzenia ksiąg chrztów, ślubów i zgonów dla poszczególnych jednostek wojskowych w miejscowościach będących ich oficjalną siedzibą, zaś w większych miejscowościach garnizonowych, które nie były jednocześnie ich oficjalną siedzibą, za prowadzenie metryk odpowiadał kapelan wojskowy wyznaczony do duszpasterstwa garnizonu albo kapelan cywilny. W instytucjach wojskowych takich, jak szpitale garnizonowe i domy dla inwalidów za prowadzenie rejestrów i sporządzanie ich duplikatów odpowiadali duchowni kuratorzy wojskowi. W mniejszych miejscowościach utrzymywał się dotychczasowy zwyczaj – miejscowy proboszcz wpisywał akty metrykalne do parafialnej księgi metrykalnej i przysyłał ekstrakty z niej za pośrednictwem swojego ordynariatu biskupiego oraz właściwej Powiatowej Komendy Uzupełnień do odpowiedniej jednostki wojskowej. Z kolei ta musiała przesyłać wypisy z rejestru do właściwego proboszcza wojskowego w celu wpisania ich treści do wojskowej parafialnej księgi metrykalnej.

¹⁷ Tamże, s. 207. U progu wybuchu I wojny światowej struktura organizacyjna wspólnej armii austro-węgierskiej obejmowała 17 okręgów wojskowych, wobec czego ostatecznie liczba parafii wojskowych wyniosła 17.

¹⁸ Tepperberg, *Das Militärmatrikelwesen*, s. 61-62.

¹⁹ Tamże, s. 65.

²⁰ Kinzl, *Darstellung*, s. 127-128.

Od 1869 roku proboszczowie parafii wojskowych mieli obowiązek prowadzenia także osobnych parafialnych ksiąg dla żołnierzy²¹. Księgi te były źródłowym miejscem, do którego odwoływano się przy prowadzeniu odrębnych ksiąg poszczególnych jednostek wojskowych. W akcie metrykalnym w rubryce „Nr. und Foll. des auswärtigen Protokolls” zapisywano oznaczenie tego pierwotnego miejsca: numer księgi oraz stronę.

W przypadku żołnierzy jeden fakt metrykalny odnotowywano przynajmniej w dwóch miejscach – w księdze parafii wojskowej i w księdze jednostki, w której służył dany żołnierz²². Jeżeli fakt metrykalny miał miejsce w mniejszej miejscowości, w której pieczę duszpasterską nad żołnierzami sprawowało miejscowe duchowieństwo, metrykę sporządzano także w tamtejszej księdze parafialnej.

Na duszpasterzy parafii katolickich nałożono obowiązek przysyłania duplikatów do właściwych konsystorzów biskupich. Dotyczyło to również duchownych w monarchii Habsburgów. W 1796 roku zobligowano do tego proboszczów z parafii prowincjonalnych archidiecezji wiedeńskiej, zaś w 1812 roku objęto tym obowiązkiem także duszpasterzy samego Wiednia i przedmieścia²³. Ten sam system wprowadzono także do duszpasterstwa wojskowego.

W 1816 roku kapelani wojskowi zostali zobowiązani do regularnego przysyłania wtóropisów ksiąg metrykalnych w formie zeszytów do Apostolskiego Wikariatatu Polowego. Podczas pokoju proboszczowie polowi ekspediowali duplikaty raz w roku, zawierały więc one wszystkie metryki wytworzone w ciągu ostatnich 12 miesięcy. Podczas wojny częstotliwość przekazywania kopii do Wiednia wzrastała – księża sporządzali je i przysyłali na bieżąco, a więc osobno dla każdego miesiąca.

Przez wiele dekad w okresie zaborów świątynią garnizonową dla jednostek wojskowych stacjonujących w Krakowie był m.in. obszerny kościół św. Piotra i Pawła przy ul. Grodzkiej. Jednocześnie był on kościołem parafialnym parafii Wszystkich Świętych. Nabożeństwa dla żołnierzy odbywały się także w kilku innych miejscach, m.in. u bernardynów na Stradomiu, u karmelitów na Piasku, u norbertanek na Zwierzyńcu, a także w okolicznych kościołach parafialnych²⁴.

W wyniku wyżej wspomnianej reformy duszpasterstwa polowego z 1869 roku w Krakowie powstała wielka parafia wojskowa (k.u.k. Feldsuperiorat des Seel-

²¹ Analiza dostępnych źródeł pozwala na wyciągnięcie wniosku, że w ogólnych księgach parafii wojskowych nie zapisywano wszystkich aktów metrykalnych (chrztów, ślubów i zgonów) zaistniałych na jej terenie. W Archiwum Narodowym w Krakowie wśród dokumentów ślubnych żołnierzy przechowywane są jednostronicowe rejestry nazwisk osób wojskowych, którzy w danym roku zawarli małżeństwo. Mają one formę niewielkich, najczęściej tekturowych kartonów. Zawierają od kilku do kilkudziesięciu nazwisk (np. w roku 1878 zapisano na nim 15, w 1905 – 25, zaś w 1908 – 43 nazwiska żołnierzy). Służyły one do orientacji w dokumentacji małżeństw zapisywanych w ogólnej księdze parafii wojskowej. Archiwum Narodowe w Krakowie (dalej: ANK), sygn. PGK 503/111; ANK, sygn. PGK 503/115. Liczba wszystkich stron księgi ślubów parafii wojskowej na przestrzeni pięciu dekad jej istnienia (1869-1919) wynosi 983. Tymczasem księgi ślubne wszystkich jednostek c.k. I Korpusu zawierają co najmniej 3300 stron.

²² Tepperberg, *Das Militarmatrikelwesen*, s. 77.

²³ Geyer, *Handbuch der Wiener Matriken*, s. 213.

²⁴ ANK, sygn. PGK 503/12/309-311.

sorgesbezirkes von Krakau). Obejmowała ona obszar podlegający dowództwu c.k. I Korpusu (od Tarnowa po Ołomuniec)²⁵. Kancelaria tego duszpasterstwa gromadziła księgi z całego obszaru podległego Korpusowi. 15 maja 1869 roku zgodnie z ogólnymi wytycznymi zdecydowano o zapisywaniu aktów metrykalnych w odrębnej księdze parafii wojskowej²⁶.

Najwięcej żołnierzy I Korpusu stacjonowało w Krakowie. Należy jednak pamiętać, że na przestrzeni kilku dekad istnienia wielkiej c.k. parafii wojskowej w Krakowie miały miejsce liczne przypadki reorganizacji niektórych jednostek wojskowych wchodzących w jej skład. Poszczególne pułki zmieniały też swoje miejsca dyslokacji. W związku z tymi przegrupowaniami zmieniało się miejsce przechowywania niektórych ksiąg metrykalnych.

Proboszczowie parafii przy pomocy wikariuszy prowadzili księgi ogólne oraz księgi poszczególnych jednostek wojskowych.

Księgi metrykalne w polskim duszpasterstwie polowym

Kilkanaście tygodni przed odzyskaniem niepodległości podjęto wysiłek gromadzenia i zabezpieczania archiwaliów. 31 lipca 1918 roku Rada Regencyjna ogłosiła *Reskrypt o organizacji archiwów państwowych i opiece nad archiwaliami*, powołując Wydział Archiwów Państwowych Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. Regulacja działalności i organizacja sieci archiwów państwowych miała miejsce już w niepodległej Polsce²⁷. Równocześnie stopniowo organizowano wojskową sieć archiwalną²⁸. Pierwsze decyzje w tej kwestii podjęła jeszcze Tymczasowa Rada Stanu. Osoby odbudowujące strukturę państwa polskiego miały pełną świadomość znaczenia zasobu archiwalnego dla jego funkcjonowania.

W momencie odzyskania niepodległości archiwalia znajdujące się na terenie Polski przeszły na własność państwa. Przez kilkanaście lat prowadzono negocjacje w sprawie rewindykacji, repartycji i reewakuacji materiałów, które znalazły się poza granicami państwa, a zostały wytworzone na ziemiach polskich²⁹. Przejęcie całego zasobu przez polskie organy administracyjne pozostawało w zgodzie z podstawowymi zasadami archiwistyki, szczególnie z zasadą pertynencji terytorialnej, pertynencji funkcjonalnej, proveniencji (przynależności zespołowej) i wspólnego dziedzictwa. Zgodnie z prawem akta przechowywane w kancelarii parafii wojskowej w Krakowie, a więc i tamtejsze księgi metrykalne stały się własnością państwa polskiego.

W trakcie odzyskiwania niepodległości zaczęto tworzyć w Rzeczypospolitej polską strukturę duszpasterstwa polowego. 9 listopada 1918 roku Ministerstwo Spraw Wojskowych w porozumieniu z abp. Aleksandrem Kakowskim powołało do

²⁵ Österreichisches Staatsarchiv. Kriegsarchiv (dalej: AT-OeSta/KA), sygn. TerrBefehle 1, 1 Korps Krakau 1880-1914, Friedensdislokation in Militärterritorialbereiche Krakau mit 1. Mai 1913 [nlb.].

²⁶ ANK, sygn. PGK 503/34, K. und k. Militär Pfarramt zu Krakau. Verordnungs Protokoll angefangen im Jahre 1848-1898. Tom. I.

²⁷ Matuszak, *Kształtowanie zasobu archiwalnego*, s. 95-96.

²⁸ Roman, *Centralne Archiwum Wojskowe*, s. 18-19.

²⁹ Matuszak, *Kształtowanie zasobu archiwalnego*, s. 101-102.

życia konsystorz połowy obrządku łacińskiego. Pierwszym naczelnym kapelanem wojsk polskich został ks. Jan Pajkert, były dziekan I Polskiego Korpusu na Wschodzie. 5 lutego 1919 wizytator apostolski Polski i Litwy ks. Achilles Ratti oficjalnie poinformował władze Polski o utworzeniu przez Stolicę Apostolską biskupstwa połowego. Pierwszy biskup połowy, Stanisław Gall, objął urząd już 9 lutego 1919 roku³⁰. W ten sposób rozpoczęto tworzenie katolickiego duszpasterstwa połowego.

W każdym z dziesięciu dowództw okręgów Korpusu zorganizowano po jednym dekanacie połowym. Osobny dekanat tworzyła marynarka wojenna³¹. W 1928 roku istniało 75 parafii wojskowych. W Krakowie zorganizowano Dowództwo Okręgu Korpusu nr V. W 1939 roku na jego terenie funkcjonowało 8 parafii. Znajdowały się one w Krakowie (parafia NMP Królowej Polski), Rzeszowie, Tarnowie, Nowym Sączu, Bielsku-Białej, Katowicach, Lublińcu i Cieszynie³². W 1939 roku kapelanami w Krakowie byli: ks. Wacław Jabłoński z diecezji lubelskiej, ks. Antoni Kosiba z diecezji przemyskiej, ks. Oskar Matz-Marski z diecezji krakowskiej oraz ks. dr Antoni Zapala z diecezji tarnowskiej³³.

Wobec tworzenia struktury niezwłocznie zerwano więzi parafii wojskowej w Krakowie z Wikariatem Apostolskim w Wiedniu i zarzucono praktykę przysyłania duplikatów ksiąg metrykalnych do Wiednia. W Archiwum Narodowym w Krakowie (ANK) znajduje się kilka opieczętowanych duplikatów ksiąg metrykalnych z października i listopada 1918 roku sporządzonych na arkuszach austriackich, które nie zostały wysłane do Wiednia. Wolno przypuszczać, że wstrzymano ich ekspedycję do Wikariatu Apostolskiego ze względu na zmianę sytuacji politycznej i powstanie niepodległego państwa polskiego³⁴.

Jednym z zasadniczych zadań duszpasterzy połowych odrodzonego Wojska Polskiego było prowadzenie ksiąg metrykalnych żołnierzy i ich rodzin. Po odzyskaniu niepodległości czyniono to zgodnie z nowymi zasadami. Największy nacisk położono na prowadzenie metryk zgonów, co było zrozumiałe w warunkach wojny. Każda jednostka wojskowa posiadała osobny arkusz czy zeszyt. W księdze metrykalnej szpitala wojskowego należało zapisać wszystkie przypadki śmierci żołnierzy „bez różnicy oddziałów”³⁵. Z początkiem każdego miesiąca kapelani zostali zobowiązani do przedłożenia swojemu bezpośredniemu przełożonemu arkuszy metrykalnych i ich duplikatów. Przełożeni składali na nich swe podpisy, a następnie przysyłali je do dziekana generalnego w Naczelnym Dowództwie.

³⁰ T. Płoski, *Duszpasterstwo wojskowe w Polsce w świetle stosunków państwo – Kościół*, „Studia Warmińskie”, 37 (2000) s. 581.

³¹ Odziemkowski, Spychała, *Duszpasterstwo wojskowe*, s. 83-84.

³² Tamże, s. 96-97.

³³ *Elenchus Venerabilis Cleri Archidioeceseos Cracoviensis pro anno Domini 1939*, Kraków 1939, s. 183.

³⁴ ANK, sygn. PGK 503/160.

³⁵ *Tymczasowa instrukcja dla duszpasterzy połowych wojsk polskich*, Warszawa 1920, s. 30; *Prowadzenie metryk śmierci osób wojskowych*, „Dziennik Rozkazów Wojskowych”, 3 (1920) nr 1, s. 8-9.

Obowiązek prowadzenia ksiąg metrykalnych przez kapelanów wojskowych potwierdzono w 1926 roku w *Statucie Duszpasterstwa Wojskowego*³⁶.

Wszyscy kapelani prowadzący akta stanu cywilnego (a więc z byłego zaboru austriackiego i rosyjskiego) mieli coroczny obowiązek przekazywania duplikatów oddzielnie dla zaślubionych, urodzonych i zmarłych do dziekanów Okręgu Korpusu. Następnie po sprawdzeniu tych wtóropisów dziekani przekazywali je Kurii Polowej (do 1 kwietnia danego roku), która przesyłała je Głównemu Urzędowi Statystycznemu³⁷.

Na początku 1929 roku garnizon krakowski otrzymał w użytkowanie odrębną świątynię – kościół św. Agnieszki, który w 1926 roku został odkupiony przez Ogólnopolski Komitet Wykupna Kościoła św. Agnieszki z rąk przedsiębiorców żydowskich i oddany na własność Skarbu Państwa Polskiego pod warunkiem przekazania go w użytkowanie duszpasterstwu wojskowemu dla potrzeb religijnych żołnierzy garnizonu krakowskiego wyznania rzymskokatolickiego³⁸. Warto jednak zaznaczyć, że kościół św. Piotra i Pawła służył duszpasterstwu wojskowemu jeszcze na początku lat 30. XX wieku, aż do zakończenia generalnego remontu kościoła św. Agnieszki³⁹. Świątynia ta została konsekrowana 25 listopada 1936 roku przez biskupa polowego Józefa Gawlinę. Na pierwszym piętrze gmachu poklasztornego mieściła się kancelaria dziekana Okręgu Korpusu nr V, a także kancelarie parafii wojskowej obrządku łacińskiego oraz greckokatolickiego. Na parterze tego budynku znajdowało się archiwum duszpasterstwa wojskowego. W roku konsekracji kościoła św. Agnieszki zarys jego dziejów opisał kapelan krakowskiej parafii wojskowej obrządku greckokatolickiego ks. Antoni Hodyś⁴⁰.

Wykaz ksiąg parafii wojskowej ks. Antoniego Hodysa

Dwa lata przed wybuchem II wojny światowej zdecydowano się na sporządzenie ogólnego wykazu najstarszych ksiąg metrykalnych przechowywanych w archiwum parafii wojskowej w Krakowie. Wiązało się to zapewne z uporządkowaniem i in-

³⁶ *Statut Duszpasterstwa Wojskowego w Wojsku Polskim, zatwierdzony przez Stolicę Apostolską dekretem Nuncjusza Apostolskiego w Polsce dnia 27 lutego 1926*, „Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej”, 9 (1926) nr 124, poz. 714.

³⁷ Odziemkowski, Spychała, *Duszpasterstwo wojskowe*, s. 150-151.

³⁸ Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie (dalej: AKMK), sygn. APA 161, Ministerstwo Spraw Wojskowych. Departament Budownictwa do Dowództwa Korpusu nr V w Krakowie, Warszawa, 22 I 1929 [nlb.].

³⁹ AKMK, sygn. APA 161, Biskup Stanisław Gall do Arcybiskupa Adama Stefana Sapiehy, Warszawa, 8 XI 1930 [nlb.]. Co ciekawe, jeszcze w 1931 roku władze wojskowe zgłaszały gotowość przejścia na własność kościoła św. Piotra i Pawła, argumentując, że „kościół św. Agnieszki, jak wiadomo, nie odpowiada potrzebom garnizonu krakowskiego ze względu na położenie, szczupłość miejsca i swój obecny stan”. AKMK, sygn. APA 161, Generał Mieczysław Smorawiński do Arcybiskupa Adama Stefana Sapiehy, Kraków, 23 VI 1931 [nlb.].

⁴⁰ A. Hodyś, *Wojskowy kościół św. Agnieszki w Krakowie*, „Rozkaz Wewnętrzny Biskupa Polowego Wojsk Polskich. Skorowidz 1936”, 1 (1936) s. 208-214.

wentaryzacją tego zbioru. Zadanie to powierzono ks. A. Hodysowi. Obecnie wykaz ten znajduje się w zasobach Archiwum Narodowego w Krakowie⁴¹.

Ksiądz Antoni Hodys urodził się 5 listopada 1901 roku w Stryju. Został wyświęcony w 1928 roku dla archidiecezji lwowskiej obrządku greckokatolickiego. 1 lipca 1934 roku mianowano go kapłanem wojskowym. Studia teologiczne odbył w Greckokatolickiej Akademii Teologicznej we Lwowie i na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie, wieńcząc je w 1936 roku uzyskaniem stopnia magistra⁴² na podstawie pracy *Kościół Garnizonowy pod wezwaniem św. Agnieszki w Krakowie*⁴³. Pełnił wówczas funkcję administratora greckokatolickiej parafii wojskowej w Krakowie⁴⁴. W 1938 roku był kapłanem Wojska Polskiego w Bielsku w randze kapitana⁴⁵. Pod koniec lat 30. angażował się w posługę sakramentalną wśród grekokatolików osadzonych w więzieniu w Lublińcu⁴⁶ oraz posługiwał wśród żołnierzy swego wyznania w tamtejszym 74. Pułku Piechoty⁴⁷.

Ksiądz Hodys wziął udział w wojnie obronnej Polski w 1939 roku. Podczas bombardowania komendy miasta Brody odniósł lekkie rany. 17 września przekroczył granicę rumuńską. W czasie internowania otoczył opieką duszpasterską żołnierzy w Rosiori de Verde, Calimaneshti i Targu Jiu. 7 kwietnia 1940 roku dotarł do Francji jako pierwszy spośród kapłanów obrządku greckokatolickiego. 1 maja tego roku został kapłanem żołnierzy tego obrządku. Po kapitulacji Francji udało mu się przedostać do Wielkiej Brytanii, gdzie objął stanowisko greckokatolickiego kapłana Dowództwa Wojsk Polskich w Szkocji. W grudniu 1942 roku został mianowany referentem greckokatolickim w połowej kurii biskupiej oraz zastępcą wikariusza generalnego⁴⁸. Po wojnie ks. Hodys zamieszkał w Oklahoma City

⁴¹ ANK, sygn. 503/27, Archiwum Duszpasterstwa Wojskowego b. a. a. w Krakowie. Spis Ksiąg Metrykalnych, Bielsko, 25 V 1937, s. 3-21.

⁴² Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego (dalej: AUJ), sygn. WT II 252, Teczka Personalna Ks. Antoniego Hodysa [Odpis Dyplomu Magistra Teologii ks. Antoniego Hodysa], Kraków, 6 VI 1936, s. 1.

⁴³ AUJ, sygn. WT II 252; A. Hodys, *Kościół Garnizonowy pod wezwaniem św. Agnieszki w Krakowie* (mps).

⁴⁴ *Uzyskanie tytułu naukowego*, „Rozkaz Wewnętrzny Biskupa Polowego Wojsk Polskich. Skorowidz 1936”, 1 (1936) s. 19.

⁴⁵ „Rocznik Diecezji Śląskiej (Katowickiej)” (b.m.) 1938, s. 35.

⁴⁶ K. Kanclerz, *Duszpasterstwo więźniów w Lublińcu w latach międzywojennych*, „Ziemia Lubliniecka”. Magazyn społeczno-kulturalny, 18 (2017) nr 1, s. 13.

⁴⁷ Tenże, *Parafia wojskowa w Lublińcu w latach 1922-1939*, „Ziemia Lubliniecka”. Magazyn społeczno-kulturalny, 14 (2013) nr 1, s. 9.

⁴⁸ P. Siwicki, *Duszpasterstwo greckokatolickie w Wojsku Polskim 1918-2003*, w: *Historia duszpasterstwa wojskowego na ziemiach polskich*, red. J. Ziółek, A. Barańska, W. Matwiejczyk, D. Nawrot, E.M. Ziółek, Lublin 2004, s. 394-395; W.J. Wysocki, *Biogramy kapłanów wrześnieńskich*, w: *Kapelani wrześnieńscy. Służba duszpasterska w Wojsku Polskim w 1939 r. Dokumenty, relacje, opracowania*, red. W.J. Wysocki, Warszawa 2001, s. 587; J. Grzybowski, *Ukraińcy w Polskich Siłach Zbrojnych na Zachodzie podczas II wojny światowej (zarys problemu)*, „Studia Ucrainica Varsoviensia”, 4 (2016) s. 517.

w USA. Należał do Koła Księży Kapelanów Polskich Sił Zbrojnych w Stanach Zjednoczonych⁴⁹.

Spis opracowany przez ks. A. Hodysa obejmował wyłącznie księgi wytworzone w czasach istnienia monarchii habsburskiej. Najstarsza z nich została założona w 1720 roku. Kilka pojedynczych metryk dotyczyło wydarzeń, które miały miejsce już po odzyskaniu przez Polskę niepodległości (najpóźniejsze w 1920 roku).

Ksiądz Hodys swoją pracę poprzedził szczegółową kwerendą w kancelarii parafii wojskowej. W ANK zachowały się trzy strony wstępnych szacunków ułożonych w tabelę, przy czym pierwsza kartka jest jedynie brudnopisem dla pozostałych. Zawierają one opis tylko 33 woluminów, można więc przypuszczać, że ocalała jedynie część tego wstępnego spisu.

Zachowane wstępne notatki świadczą o próbie wypracowania metody prezentowania omawianego zasobu. Ksiądz Hodys próbował najpierw uszeregować księgi nie tyle według rodzaju danej jednostki wojskowej, ile według ich typu metrykalnego. Rozpoczął więc od wyliczenia ksiąg urodzenia sporządzanych dla poszczególnych oddziałów wojskowych. W kilku przypadkach zamieścił on księgi współprawne z innymi typami ksiąg metrykalnych. Przyjęcie takiej metody zmusiło go jednak do rezygnacji z przedstawienia w jednym miejscu całościowego zasobu ksiąg przynależnych do danej jednostki wojskowej, mimo że to właśnie ich nazwy pojawiły się w pierwszej rubryce wstępnej tabeli. Czyniło to wykaz dość chaotycznym.

Ostatecznie ks. Hodys zdecydował się na bardziej logiczne i uporządkowane rozwiązanie. Za główne kryterium przyjął on nazwę i rodzaj poszczególnych formacji wojskowych. Tabelę zorganizował w dziewięciu merytorycznych kolumnach (pisownia oryginalna):

1. Liczba porządkowa [uwzględniająca poszczególne woluminy].
2. Numer pułku i nazwa formacji.
3. Jaka księga [rodzaj księgi: urodzeń, ślubu, zmarłych i konwertytów].
4. Tom księgi.
5. Lata [zakres chronologiczny].
6. Treść księgi [informacje o wewnętrznej strukturze niektórych ksiąg].
7. Rok zaprowadzenia.
8. Rok zamknięcia.
9. Uwaga [liczba stron poszczególnych woluminów, uwagi na temat stanu księgi].

Ostateczny opis ksiąg metrykalnych zawarto w obszernej tabeli na 17 stronach formatu A4. Wyszczególniono w niej 237 woluminów. Dotyczą one 36 oddziałów i formacji wojskowych różnego typu. Warto zauważyć, że szczególnie rodzaj ogólnych ksiąg metrykalnych parafii wojskowej zawierał 13 woluminów. Informacje na temat każdego z nich zapisano w języku polskim, choć oryginalne księgi były tytułowane i sporządzane po niemiecku. Całość poprzedzono wykazem statystycznym rozpisany na 2 stronach.

⁴⁹ R. Nir, *Działalność Koła Księży Kapelanów Wojsk Polskich II wojny światowej w Ameryce i Kanadzie w latach 1949-1958*, „Rocznik Kolbuszowski”, 20 (2020) s. 224.

Przy opisie niektórych woluminów ks. Hodys zamieścił dodatkowe informacje o ich stanie. Świadczą one o przeprowadzeniu przez niego ogólnych oględzin każdego egzemplarza. Na przykład przy pozycji nr 38, 39 i 50, odnoszących się do 20. Pułku Piechoty, odnotował: „strony spalone”, przy pozycji 117 (57. Pułk Piechoty) – „str. nie ma”, przy pozycji 154 (1. Pułk Ułanów) – „w chronologicznym porządku zapisywano akta urodz. ślub. i zmarłych. Stronic brak”, zaś przy pozycji 156 (1. Pułk Ułanów) – „str. nie ma”.

Tabela sporządzona przez ks. Hodysa była kompletnym i dość profesjonalnym wykazem historycznych ksiąg metrykalnych byłej armii austro-węgierskiej znajdujących się w zasobach kancelarii parafii wojskowej w Krakowie w przededniu wybuchu II wojny światowej. Należy zaznaczyć, że nie obejmowała ona tomów spisanych przez duszpasterstwo polowe w okresie międzywojennym.

Krakowskie metrykalia wojskowe w latach 1939-1942

Do końca istnienia II Rzeczypospolitej duszpasterskie księgi metrykalne Okręgu Korpusu nr V były przechowywane w archiwum parafii wojskowej w Krakowie. Pod koniec lata 1939 roku zapadła decyzja o przeniesieniu części z nich do gmachu Kurii Metropolitalnej w Krakowie przy ul. Franciszkańskiej 3. Dotyczyło to przede wszystkim ksiąg historycznych (wytworzonych przed odzyskaniem przez Polskę niepodległości) oraz ksiąg zmarłych z okresu międzywojennego. Trudno określić dokładny moment wprowadzenia tej decyzji w życie. Można przypuszczać, że stało się to pod koniec sierpnia 1939 roku albo już w pierwszych dniach trwania wojny obronnej Polski. Nie sformułowano wówczas umowy określającej zasady przechowywania ksiąg w archiwum kurialnym, nie sporządzono również żadnego okolicznościowego protokołu zdawczo-odbiorczego.

Akcja przenoszenia ksiąg do gmachu kurii biskupiej przebiegała w sposób pośpieszny, w związku z tym nie wszystkie historyczne księgi zostały tam ulokowane. Reszta najprawdopodobniej podzieliła los większości nowych ksiąg – została wywieziona z Krakowa.

Późnym latem 1939 roku oprócz ksiąg byłej armii austro-węgierskiej przeniesiono do pałacu biskupów krakowskich także księgi zmarłych wytworzone w latach 1918-1939 oraz fascykuly dokumentów ślubnych żołnierzy Wojska Polskiego. Osobnym, i niestety dotychczas niedostatecznie zbadanym zagadnieniem, są losy pozostałych krakowskich wojskowych ksiąg metrykalnych żołnierzy Wojska Polskiego (księgi chrztów i księgi ślubów). Według oświadczenia pracownika kurii z 1942 roku księża kapelani wojskowi mieli je zabrać i wywieźć z Krakowa⁵⁰. Jednocześnie nie ujawnił on, jaki był cel tego działania, ani też nie wskazał miejsca, do którego je przetransportowano. Oryginalne pismo w tej sprawie nie zachowało się w Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie (AKMK), jednak najpewniej przetransportowanie tych ksiąg miało miejsce we wrześniu 1939 roku.

⁵⁰ „Poświadczenie, że księgi metr[ycalne] par[afii] wojskowej zostały wywiezione przez XX. Kapelanów i w Krakowie ich nie ma”. AKMK, (bez sygn.), Protokół 1942 [„Dziennik Podawczy Kurii Metropolitalnej w Krakowie”], sprawa nr 3324 z 10 VIII 1942. Tę samą informację zawarto w Indeksie do „Dziennika Podawczego”: „Poświadczenie, że książki parafii wojskowej wywieziono”. AKMK, (bez sygn.), Indeks 1942 et 1943, sprawa nr 3324.

Informacja o wywiezieniu z Krakowa najnowszych wojskowych ksiąg metrykalnych pojawia się w korespondencji urzędowej przechowywanej w archiwum kurialnym. Najwyraźniej pogłoska o tym zdarzeniu rozeszła się w ówczesnym społeczeństwie. Ksiądz Wojciech Antosz, proboszcz z Mszany Dolnej, zawarł ją w liście z 14 kwietnia 1942 roku: „podobno księgi parafialne parafii wojskowej zostały wywiezione w nieznanym kierunku”⁵¹. Również w koncepcie pisma wystawionego przez kurię w sprawie niejakiego Adolfa Prowera zamieszczono informację, że przechowywane w kurii księgi parafii wojskowej „zostały częściowo odratowane w czasie działań ostatniej wojny”⁵². Powyższe wypowiedzi zdają się sugerować, że we wrześniu 1939 roku najnowsze księgi metrykalne zostały zniszczone przez Polaków z obawy przed przejęciem ich przez Niemców. Tę hipotezę może potwierdzić ich brak we wszystkich współczesnych polskich archiwach, a także niewiedza samych władz niemieckich na temat ich losów i miejsca ewentualnego przechowywania.

W pierwszych dniach grudnia 1939 roku w Krakowie powstał Zarząd Archiwalny przy Urzędzie Generalnego Gubernatora. 1 kwietnia 1941 roku przekształcono go w Dyрекcję Archiwów Generalnego Gubernatorstwa. Na początku 1940 roku w Krakowie zorganizowano też Urząd ds. Genealogicznych (Sippenstelle). Był on miejscowym odpowiednikiem Urzędu Rzeszy ds. Genealogicznych (Reichsippenamnt) i na obszarze Generalnego Gubernatorstwa spełniał te same zadania. Najważniejszym z nich było dostarczanie dokumentów w celu ustalenia pochodzenia rasowego. Jednocześnie utworzono w Krakowie punkt zaopatrywania w dokumenty (Urkundenbeschaffungsstelle). Nadrzędnym celem tej placówki było pozyskiwanie kościelnych ksiąg metrykalnych i innych archiwaliów. Została ona przyporządkowana Sippenstelle. Obie instytucje były umiejscowione w Wydziale Głównym Administracji Wewnętrznej⁵³.

Kierownikiem Urkundenbeschaffungsstelle został Hans Joachim Buja, członek SS⁵⁴. Do końca lipca 1940 roku podpisywał on pisma urzędowe w imieniu tej właśnie instytucji. W 1941 roku występował już jako przedstawiciel Sippenstelle. Archiwum Instytutu Pileckiego w Warszawie przechowuje zapis wyjaśnień złożonych przez Buję 12 lipca 1959 roku w Ulm przed pracownikiem niemieckiego Bundesarchiv⁵⁵. Buja został w nim nazwany kierownikiem Sippenstelle, chociaż szefem tej instytucji przez cały czas okupacji był Walther Föhl⁵⁶. Z tego doku-

⁵¹ AKMK, (bez sygn.), Akta Metrykalne 1942-1945, Ks. Władysław Antosz do Kurii Metropolitalnej w Krakowie, Mszana Dolna, 14 IV 1942 [nlb.].

⁵² To zdanie zostało wykreślone i nie znalazło się w ostatecznej wersji pisma. AKMK, (bez sygn.), Akta Metrykalne 1941-1943 [Zaświadczenie wydane przez Kurię Metropolitalną w Krakowie], [b. d. i m.] [nlb.].

⁵³ Wydział IV ds. Ludności i Opieki (Hauptabteilung Innere Verwaltung, Abteilung IV Bevölkerungswesen und Fürsorge).

⁵⁴ Lehr, *Pewna prawie zapomniana*, s. 162.

⁵⁵ Archiwum Instytutu Pileckiego (dalej: AIP), sygn. IP/Arch/7/1/292, Bundesarchiv. Niederschrift einer Tonbandaufnahme über Sippenstelle und Urkundenbeschaffungsstelle bei der Regierung des Generalgouvernements von Buja Hans-Joachim, 12 VII 1959.

⁵⁶ Rehm, *Die andere Seite*, s. 40.

mentu wynika, że H.J. Buja urodził się w 1915 roku w Berlinie. Jako student pracował w Reichsippenamt (Urząd Rzeszy ds. Genealogicznych). 18 stycznia 1940 roku, a więc w wieku zaledwie 25 lat przybył do Krakowa i rozpoczął pracę w Urkundenbeschaffungsstelle⁵⁷.

W czasie wojny Buja oprócz pracy administracyjnej prowadził również działalność naukową w duchu narodowego socjalizmu. Wspominał o niej Erich Randt, dyrektor niemieckiego Archiwum Państwowego w Krakowie (Staatsarchiv), w publikacji wydanej w 1941 roku⁵⁸. Po wojnie Buja zamieszkał w Republice Federalnej Niemiec. Był jednym z hojnych donatorów Krajowego Muzeum Niemców Galicyjskich (Das Galiziendeutsche Heimatarchiv) – instytucji do dziś działającej w miejscowości Herne koło Essen. Buja przekazał temu muzeum liczne artefakty ze swoich prywatnych zbiorów pozyskanych w czasie II wojny światowej w okupowanej Polsce.

Już w pierwszych miesiącach okupacji władze niemieckie w Krakowie były świadome przechowywania wojskowych ksiąg metrykalnych w Kurii Metropolitalnej. Świadczy o tym np. list z 3 grudnia 1939 roku nadesłany z Troppau (Opawa) do krakowskiego Feldsuperioratu w sprawie niejakiego Paula Korschofskiego, byłego żołnierza c.k. 57. Pułku Piechoty⁵⁹. List ten natychmiast został przekazany przez adresata (niemieckiego duszpasterza polowego) do kurii.

W następnych miesiącach władze Generalnej Guberni regularnie zwracały się do kurii z prośbą o przeprowadzenie kwerendy w wojskowych księgach metrykalnych. Znamienne, że sami Niemcy przewidzieli możliwość pobierania przez kurię opłaty za wykonanie każdego zlecenia. Za wystawienie pojedynczego odpisu metrykalnego można było żądać opłaty w wysokości 2 zł. Kwota ta uwzględniała równocześnie należność za przeprowadzenie kwerendy trwającej mniej niż pół godziny. Jeżeli realizacja zamówienia wymagała dłuższej pracy, można było zażądać uiszczenia dodatkowej gratyfikacji, jednak nie większej niż kolejne 2 zł. Pouczenie o warunkach prowadzenia poszukiwań metrykalnych umieszczano na każdym zleceniu.

W przypadku nieprecyzyjnego określenia zakresu zleconych poszukiwań kuria nie wahała się odmówić wysłania odpisu, wyjaśniając, że z powodu niewystarczających danych odnalezienie poszukiwanej osoby w księgach było niemożliwe.

⁵⁷ Skuteczność pracy H.J. Bui na ziemiach polskich ułatwiała mu prawdopodobna znajomość języka polskiego. W swoim wspomnieniu w *Bundesarchiv* dwukrotnie użył on bezbłędnie nazwy polskiej instytucji: „archiwum stanu cywilnego”. AIP, sygn. IP/Arch/7/1/292, s. 1 i 2.

⁵⁸ E. Randt, *Die Archive des Generalgouvernements*, „Die Burg. Vierteljahresschrift des Instituts für Deutsche Ostarbeit Krakau. Körperschaft des Öffentlichen Rechts”, 2 (1941) z. 2, s. 90. Buja opisał działalność Sippenstelle na łamach faszystowskiego periodyku „Familie, Sippe, Volk”. H.J. Buja, *Die Sippenstelle in der Regierung des Generalgouvernements und das sippenkundliche Quellenmaterial*, „Familie, Sippe, Volk”, 7 (1941) z. 8, s. 74-78.

⁵⁹ AKMK, (bez sygn.), Metrykalne 1939, Ewald Friedel do Feldsuperioratu w Krakowie, Troppau, 3 XII 1939 [nlb.]. *Nota bene* ze względu na brak precyzji w podaniu brzmienia nazwiska Korschofskiego (Gorzefsky, Gurschofsky, Kurschofsky, Korzeofsky lub Korzefsky) 15 grudnia 1939 roku pracownik Kurii Metropolitalnej w Krakowie udzielił zdawkowej i negatywnej odpowiedzi: „odpowiedziano, że nie ma”.

W takich przypadkach urzędnicy kurialni zwykle nie zadawali sobie trudu prowadzenia dłuższych poszukiwań⁶⁰. Pracownicy kurialni przeprowadzali kwerendę również na prośbę osób prywatnych, zarówno mieszkańców okupowanych ziem polskich, jak i osób z zagranicy.

Analiza korespondencji nadsyłanej w latach 1939-1942 do Kurii Metropolitalnej w Krakowie w sprawie wojskowych ksiąg metrykalnych świadczy o chaosie informacyjnym związanym z zasobem zbioru tych ksiąg i miejscem jego przechowywania. Ten brak orientacji dotyczył zarówno osób prywatnych, jak i niektórych niemieckich urzędów państwowych. 31 marca 1940 roku dyrektor szkoły miejskiej w Bodenbach uzyskał od Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Kultury Rzeszy informację, że oryginalne księgi metrykalne c.k. 54. Pułku Piechoty przechowywane są w niemieckiej parafii wojskowej w Krakowie⁶¹. Zwrócił się zatem do niej z prośbą o pomoc, a ta odesłała jego list do Kurii Metropolitalnej. Podobny brak wiedzy odnośnie do miejsca zdeponowania ksiąg przejawiał urzędnik urzędu pocztowego w Wiedniu. 6 listopada 1940 roku przesłał on do parafii katedralnej na Wawelu prośbę o przeprowadzenie kwerendy w księgach wojskowych⁶².

W niektórych przypadkach krakowskie urzędy Urkundenbeschaffungsstelle i Sippenstelle nakazywały dostarczenie odpisów osób, które w ogóle nie służyły w jednostkach wojskowych wchodzących w skład c.k. I Korpusu i takich, których księgi nie zostały złożone w gmachu kurii. Na przykład 14 czerwca 1940 roku Buja zlecił kwerendę w księdze ślubów byłego żołnierza 4. Pułku Huzarów. Otrzymał informację, „że nie ma w ogóle ks. małż. 4 p. huzarów”⁶³. Pracownicy kurii wielokrotnie przesyłali do Sippenstelle podobne odpowiedzi. Samo skierowanie przez Niemców żądania przeprowadzenia poszukiwań metryk osób, które nie służyły w c.k. I Korpusie świadczy o tym, że nie mieli oni dokładnego rozeznania, które wojskowe księgi metrykalne zostały zdeponowane w pałacu biskupim, a także nie zadali sobie trudu, by ustalić, które formacje wojskowe wchodziły w skład tego wielkiego związku operacyjnego.

⁶⁰ Na przykład: AKMK, (bez sygn.), Metrykalne 1940, Urkundenbeschaffungsstelle do Kurii Metropolitalnej w Krakowie, Kraków, den 22 VII 1940 [nlb.]; AKMK, (bez sygn.), Metrykalne 1940, Kuria Metropolitalna w Krakowie do Urkundenbeschaffungsstelle, Kraków, 25 IX 1940 [nlb.]; AKMK, (bez sygn.), Metrykalne 1940, Kuria Metropolitalna w Krakowie do Urkundenbeschaffungsstelle, Kraków, 25 IX 1940 [nlb.]; AKMK, (bez sygn.), Metrykalne 1940, Kuria Metropolitalna w Krakowie do Urkundenbeschaffungsstelle, Kraków, 10 X 1940 [nlb.].

⁶¹ „Auf Grund seiner Nachforschungen nach den Matriken des ehem. Infanterie-Regimentes Nr 54 Baron Froom erhielt der Unterzeichnete vom Ministerium für inneres und kulturelle Angelegenheiten die Mitteilung, dass die Originalmatriken dieses Regimentes vom Jahre 1815 zurück gegen 1700 beim Militärpfarramt in Krakau in Verwahrung liegen”. AKMK, (bez sygn.), Metrykalne 1940, Burgerschuldirektor w Bodenbach im Sudetengau do Katholische Militärpfarramt in Krakau, Bodenbach in Sudetengau, 31 III 1940 [nlb.].

⁶² AKMK, (bez sygn.), Metrykalne 1940, Postsparkassenamt Wien do Parafii Katedralnej w Krakowie, Wien, 6 XI 1940.

⁶³ AKMK, (bez sygn.), Metrykalne 1940, Urkundenbeschaffungsstelle do Kurii Metropolitalnej w Krakowie, Kraków, 14 VI 1940 [nlb.]. Odpowiedzi udzielono 2 lipca 1940 roku.

Księgi metrykalne parafii wojskowej przechowywano w kurii krakowskiej aż do 1942 roku. W tym roku na wyraźne polecenie władz w Berlinie urzędnicy Generalnego Gubernatorstwa przeprowadzili ich konfiskatę.

Konfiskata najstarszej części depozytu

W latach 1939-1945 Niemcy dokonali grabieży polskich archiwaliów na masową skalę. Duże znaczenie przywiązywali oni do gromadzenia różnego rodzaju materiałów należących do Wojska Polskiego. Akcja ta miała dla nich istotne znaczenie operacyjne. Na podstawie zebranych materiałów mogli oni na przykład podejmować próby ustalenia szczegółowych powiązań rodzinnych i towarzyskich żołnierzy i oficerów Wojska Polskiego, a więc członków środowiska, które w okupowanym kraju mogło tworzyć kadry ruchu oporu. Zagrabione dokumenty umożliwiały również identyfikowanie byłych powstańców śląskich i wielkopolskich, osób zaangażowanych w działalność niepodległościową, a nawet agentów polskiego wywiadu wojskowego.

Dokumenty proveniencji wojskowej, zwłaszcza księgi metrykalne i zbiory biblioteczne, gromadzono w składnicy akt założonej 31 października 1939 roku w Gdańsku-Oliwie (Heeresarchiv-Zweigstelle Danzig). Placówka ta była filią centralnego Archiwum Wojskowego w Poczdamie (Heeresarchiv Potsdam)⁶⁴. Objętość zagrabionych materiałów była ogromna. Do napaści na ZSRR szacowano ją na ok. 150 wagonów kolejowych⁶⁵. Zasadniczą część akcji zrealizowano zatem w pierwszych kilkunastu miesiącach działalności składnicy.

W roku 1942 roku władze niemieckie zdecydowały o objęciu konfiskatą wojskowych ksiąg zdeponowanych w kurii krakowskiej. W AKMK znajduje się kilka dokumentów poświadczających okoliczności tej grabieży. Wynika z nich, że przeprowadzono ją w dwóch etapach. Najpierw Niemcy zażądali wydania starszych archiwaliów, sporządzonych przed 1918 rokiem, a po kilku miesiącach przejęli metrykalia wytworzone w okresie międzywojennym.

Zabór wojskowych historycznych ksiąg metrykalnych nastąpił 2 czerwca 1942 roku. Wcześniej o zamiarze jego przeprowadzenia został poinformowany ówczesny kanclerz kurii ks. Stefan Mazanek. Wielokrotnie spotykał się on w tej sprawie z H.J. Bują. Wreszcie Buja przerwał te przedłużające się konsultacje i pismem z 30 kwietnia 1942 roku wydał zdecydowane dyspozycje organizacyjne:

Betrifft: Überführung der Militärmatriken der ehemiligen österr-ungar. Armee aus den fürstbischöflichen Ordinariat Krakau in das Zentralnachweiseamt für Kriegerverluste und Kriegergräber Zweigstelle Wien (Militärmatrikenamt), Wien I, Seilerstätte 3.

Unter Bezugnahme auf meine mehrfachen mündlichen Rücksprachen mit Herrn Kanzler Mazanek teile ich Ihnen mit, daß die Überführung der bisher bei Ihnen aufbewahrten Militärmatriken der ehem. österr-ungar. Armee bis zum Jahre 1918 in das Militärmatrikenamt Wien in der nächsten Woche vorgenommen worden wird.

⁶⁴ Roman, *Centralne Archiwum Wojskowe*, s. 55.

⁶⁵ Daniluk, *Powstanie i działalność*, s. 39.

Die Speditionsfirma Schenker wird die hierzu notwendigen Holzkisten am Montag, dem 4. Mai 1942, bei Ihnen abstellen. Sie sind für die ordnungsgemäße Unterbringung dieser Kisten verantwortlich. Am Dienstag, dem 5. Juni 1942, um 10.00 Uhr vormittags wird ein Beauftragter meiner Dienststelle zur Überwachung der Verpackung sämtlicher Militärmatriken in das Ordinariat kommen. Ich ersuche, hierzu einen verantwortlichen Beamten des Ordinariats und mehrere Hilfskräfte bereitzustellen⁶⁶.

W „Dzienniku Podawczym Kurii Metropolitalnej w Krakowie” odnotowano otrzymanie tego pisma, jednak nie zasygnalizowano, jakie działania kuria podjęła w odpowiedzi na nie⁶⁷.

Na okoliczność przejęcia ksiąg sporządzono krótki protokół. Poświadczono w nim nie tylko fakt dokonania zaboru, lecz także miejsce, do którego zamierzano przewieźć skrzynie z Krakowa. W „Dzienniku Podawczym Kurii Metropolitalnej w Krakowie” nie ma śladu wystawienia tego dokumentu. Jego oryginał zachował się jednak w aktach metrykalnych.

Karta z tekstem protokołu pozbawiona jest oficjalnego nadruku Rządu Generalnego Gubernatorstwa, nie został on zatem przygotowany w biurze Sippenstelle. Wolno przypuszczać, że potwierdzenie przejęcia ksiąg sporządzono na miejscu, w gmachu kurii, z inicjatywy pracowników ordynariatu. Przytomnie zażądali oni potwierdzenia przekazania archiwaliów. Podpisał go ks. Stanisław Domasik (kanonik kapituły katedralnej na Wawelu) oraz H.J. Buja. Odcisnięto na nim pieczęć samego metropolity krakowskiego abp. Adama Stefana Sapiehy oraz stempel Generalnego Gubernatorstwa.

Übernahmeprotokoll

Am heutigen Tage wurde vom Fürstbischöflichen Ordinariat Krakau die in beiliegendem Verzeichnis aufgeführten Militärmatriken der ehem. österr.-ungar. Armee zur Überführung in das Zentralnachweiseamt für Kriegergräber und

⁶⁶ „Dotyczy: Przeniesienia metryk wojskowych byłej armii austro-węgierskiej z kancelarii Książęco-Biskupiej w Krakowie do Centralnego Urzędu Ewidencji Strat Wojennych i Grobów Wojennych Oddział w Wiedniu (Wojskowy Urząd Rejestracji), Wiedeń I, Seilerstätte 3. W związku z moimi wielokrotnymi konsultacjami ustnymi z kanclerzem Mazankiem pragnę poinformować, że przekazanie ksiąg wojskowych byłej armii austro-węgierskiej sprzed 1918, dotąd u was przechowywanych, do wojskowego urzędu metrykalnego w Wiedniu zostanie przedsięwzięte w następnym tygodniu. Firma spedycyjna Schenker dostarczy Wam niezbędne drewniane skrzynie w poniedziałek 4 maja 1942. Jesteście odpowiedzialni za prawidłowe rozmieszczenie tych skrzyń. We wtorek 5 czerwca 1942 o godz. 10.00 przyjedzie do ordynariatu przedstawiciel mojego biura dopilnować pakowania wszystkich metryk wojskowych. Proszę o oddelegowanie w tym celu odpowiedzialnego urzędnika ordynariatu i kilku osób pomagających”. AKMK, (bez sygn.), Akta Metrykalne 1942-1945, Sippenstelle do Kurii Archidiecezjalnej w Krakowie, Kraków, 30 IV 1942 [nlb.]. *Nota bene* H.J. Buja popełnił błąd w wyznaczeniu daty przejęcia zbioru ksiąg. Ustalił je na 5 czerwca 1942 roku, zaznaczając, że jest to wtorek. W rzeczywistości w tym tygodniu wtorek przypadał trzy dni wcześniej (2 czerwca) i to właśnie tego dnia władze niemieckie przeprowadziły konfiskatę tych archiwaliów.

⁶⁷ „W sprawie przeniesienia metryk wojskowych z ordynariatu do Wiednia”. AKMK, (bez sygn.), Protokół 1942 [„Dziennik Podawczy Kurii Metropolitalnej w Krakowie”], sprawa nr 1978.

Kriegerverluste, Zweigstelle Wien (früher Militärmatrikenamt), Wien I/1, Seilerstätte 3, übernommen⁶⁸.

Co ciekawe, informacja o przetransportowaniu wojskowych ksiąg metrykalnych do Wiednia nie została rozpowszechniona przez Niemców nawet wśród instytucji związanych z przedmiotem sprawy. Znamienne, że w tym czasie nie poznał jej nawet niemiecki proboszcz parafii wojskowej w Krakowie ks. Josef Kaul. Świadczy o tym jego list z 20 czerwca 1942 roku skierowany na Franciszkańską 3:

Hiermit übersende ich Ihnen einige Matrikel, die an das kath. Kriegspfarramt Krakau geschickt worden. Da in unserem Kriegspfarramt keine Matrikelbücher aus früherer Zeit vorliegen, schicke ich die Sachen an Sie. Ich bitte aber um Mitteilung, wo sich diese Matrikelbücher befinden und wohin in Zukunft diese Mitteilungen zu schicken sind⁶⁹.

Ksiądz J. Kaul został powiadomiony o przewiezieniu wojskowych ksiąg metrykalnych do Wiednia przez Kurię Metropolitalną w Krakowie, a nie przez władze Generalnego Gubernatorstwa⁷⁰.

Spis historycznych ksiąg metrykalnych z 1942 roku

Jeszcze przed zaborem ksiąg pracownicy kurii na potrzeby przeprowadzenia konfiskaty musieli przygotować odpowiedni wykaz przechowywanych akt wojskowych. Zachował się on w AKMK i jest cennym dokumentem sporządzonym w czasie opisywanych wydarzeń. Pozwala on określić rozmiar poniesionych wówczas strat.

Lista ta liczy 10 stron i zawiera spis różnego rodzaju jednostek archiwalnych z lat 1720-1920⁷¹. Spisano ją w języku niemieckim. Dostępne źródła nie pozwalają na dokładne określenie dnia ukończenia tej pracy. Najpewniej jednak lista depozytów powstała w czasie przygotowywania ich do ekspedycji, a więc w kwietniu lub maju 1942 roku.

⁶⁸ AKMK, (bez sygn.), Akta Metrykalne 1942-1945 [Protokół przejęcia ksiąg metrykalnych byłego c.k. garnizonu krakowskiego], Kraków, 2 VI 1942 [nlb.]. „Protokół przejęcia. W dniu dzisiejszym zostały zabrane z Ordynariatu Książęco-Biskupiego w Krakowie metryki wojskowe byłej armii austro-węgierskiej wymienione w załączonym wykazie, celem przekazania ich do Centralnego Urzędu Rejestracji Grobów Wojennych i Strat Wojennych, oddział Wiedeń (dawniej Wojskowy Urząd Metrykalny), Wiedeń I/1, Seilerstätte 3”.

⁶⁹ „Przesyłam Państwu kilka metryk, które zostały przesłane do katolickiej Parafii Wojennej w Krakowie. Ponieważ w naszej Parafii Wojennej nie ma ksiąg metrykalnych z dawnych czasów, przesyłam Wam te rzeczy. Ale proszę o informację, gdzie znajdują się te księgi metrykalne i gdzie te wiadomości mają być wysyłane w przyszłości”. AKMK, (bez sygn.), Akta Metrykalne 1942-1945, Ks. Josef Kaul do Kurii Metropolitalnej w Krakowie, Kraków, 20 VI 1942 [nlb.].

⁷⁰ AKMK, (bez sygn.), Akta Metrykalne 1942-1945, Kuria Metropolitalna w Krakowie do ks. Josefa Kaula, Kraków, 24 VI 1942 [nlb.].

⁷¹ AKMK, (bez sygn.), Akta Metrykalne 1942-1945, Verzeichnis der beim fürstbischöflichen Ordinariat Krakau aufbewahrten Militärmatriken der ehemiligen k.k. österr-ungar. Armee, [b. d. i m.] [nlb.].

Na pierwszym etapie pracy sporządzono pięciostronicowy wykaz roboczy. Za decydujące kryterium porządkujące przyjęto trzy podstawowe rodzaje ksiąg. Ułożono je w pięciu grupach [pisownia oryginalna]:

1. Spis ksiąg urodzonych i chrztu. Geburt und Tauf.
2. Księgi ślubów. Trauungs-Buch.
3. Księgi urodzonych-chrztu i ślubów. Geburst [sic!]-Tauf und Trauungs [współoprawne].
4. Księgi urodzonych-chrztu i ślubów i śmierci. Geburst [sic!]-Tauf und Trauungs [współoprawne].
5. Księgi urodzonych-chrztu – ślubów i śmierci. Geburst [sic!]-Tauf - Trauungs - Sterbe [współoprawne].
6. Księgi śmierci – Sterbebuch.

Księgi poszczególnych jednostek wojskowych podzielono zatem na powyższe kategorie. Przyjęcie takiej metodologii czyniło cały spis niezupełnie czytelnym. Świadczy to o pośpiesznym i nieprzemyślanym trybie pracy. Przy przygotowywaniu tej wersji nie uniknięto też nieznacznych błędów. Kilku woluminów, zapewne omyłkowo, nie wykazano lub też niewłaściwie odczytano ich zakres chronologiczny.

Wstępny wykaz był podstawą do spisania wersji ostatecznej. Na drugim etapie pracy zrezygnowano ze wstępnego, nieczytelnego porządku na rzecz bardziej logicznego. Posegregowano księgi według numeracji poszczególnych jednostek wojskowych. Podobną zasadę porządkującą zastosował w 1937 roku ks. A. Hody. Przed sporządzeniem listy ostatecznej sprawdzano jeszcze raz zakresy chronologiczne ksiąg. W kilku przypadkach zmodyfikowano je, jednak nie zawsze w sposób właściwy⁷². Również ta okoliczność może świadczyć o przygotowaniu wykazu pod presją czasu.

Na końcu listy wyszczególniono 15 ksiąg szpitala wojskowego z lat 1840-1920. Trafiły one do pałacu biskupiego już po zajęciu miasta przez Niemców. Paradoksalnie, ich zdeponowanie przeprowadził ówczesny niemiecki duszpasterz wojskowy ks. Hubert Braschke. Stało się to 26 października 1939 roku. Księgi te były przechowywane w szpitalu wojskowym przy ul. Wrocławskiej 1-3 (w czasie

⁷² Na przykład w wersji roboczej zakres chronologiczny tomu I księgi chrztów Feldjegerbatalionu nr 5 zapisano jako 1870-1919. W wersji ostatecznej poprawiono go na lata 1865-1918. Ta druga datacja jest zbieżna z datą widniejącą przy tej księdze w wykazie z 1937 roku. W przypadku IV tomu księgi chrztów 57. Pułku Piechoty w spisie roboczym zapisano zakres na lata 1873-1915, a na liście ostatecznej zanotowano go jako 1868-1915. W spisie z 1937 roku podano wprawdzie 1871-1915, ale zaznaczono, że księgę zaprowadzono w 1873 roku, co jest zbieżne z informacją zawartą w wykazie roboczym z 1942 roku. Wygląda na to, że akurat w tym przypadku popełniono lapsus przy przygotowaniu wykazu na czysto. Podobnie w II tomie księgi ślubów UlanRgt nr 1 właściwe dane zapisano w spisie roboczym za lata 1847-1918, takie same ujęto w spisie z 1937 roku. W wykazie ostatecznym zastosowano błędną datację – lata 1823-1918. AKMK, (bez sygn.), Akta Metrykalne 1942-1945, Verzeichnis der beim fürstbischöflichen Ordinariat Krakau aufbewahrten Militärmetriken der ehemiligen k.k. österr.-ungar. Armee, [b. d. i m.] [nlb.].

II wojny światowej: Reservkriegslazaret I)⁷³. We wrześniu 1939 roku nie znajdowały się w kancelarii parafii wojskowej w Krakowie.

Pisma Zarządu Miejskiego w Krakowie adresowane do Wojskowego Urzędu Duszpasterskiego Szpitala Okręgowego w Krakowie wskazują na powód tego zaskakującego depozytu. Proszono w nich o przeprowadzenie kwerend metrykalnych. Wysyłano je do ówczesnego niemieckiego duszpasterza wojskowego, zakładając, że posiada on księgi szpitala wojskowego. Dwa spośród tych pism datowano na 19 oraz 23 października 1939 roku, powstały więc na kilka dni przed przekazaniem ksiąg szpitalnych do kurii. Być może niemiecki duszpasterz uznał, że przechowywanie ksiąg szpitalnych nie ma wartości dla prowadzonej przez niego bieżącej działalności. Mógł też słusznie przypuszczać, że w przyszłości Zarząd Miejski będzie często zwracał się do niego prośbą o przeprowadzanie kwerend. Z tej też przyczyny mógł zdecydować się na pozbycie się ksiąg.

Na początku lutego 1940 roku do Kurii Metropolitalnej dotarło naraz 11 pism Zarządu Miejskiego w Krakowie. Ostatnie z nich sporządzono 7 lutego 1940 roku. Zapewne to wówczas ks. Braschke przekazał te pisma do kurii. W piśmie stanowiącym odpowiedź na listy Zarządu Miejskiego pracownik kurii zawarł informację, że księgi metrykalne tego urzędu duszpasterskiego rzeczywiście zostały oddane w depozyt do pałacu biskupiego⁷⁴.

Do gmachu kurii zostały przekazane jedynie najstarsze księgi szpitala wojskowego. Nowsze ks. Braschke przekazał do tzw. Städtische Gesundheitsamt (miejskiego urzędu zdrowia). Świadczy o tym oświadczenie złożone w jednostkowej sprawie przez pracownika kurii z 4 października 1940 roku: „dass die Geburts-Matrikenbücher des Militärspitals 5 bis zum Jahrgange 1913 in unserer Verwahrung sind. Die späteren Jahrgänge befinden sich abschriftlich im hiesigen Städtischen Gesundheitsamte”⁷⁵.

Z analizy spisu z maja 1942 roku wynika, że w 1939 roku oprócz właściwych ksiąg metrykalnych do gmachu kurialnego przetransportowano także 2 tomy tzw. *Heirats-Rapulare* (vel *Trauungs-Rapulare*) – VIII (1900-1901) oraz IX (1901-1903). Księgi te nie zostały uwzględnione w spisie z 1937 roku, ponieważ w sensie ścisłym nie należały do kategorii ksiąg metrykalnych. Były one rodzajem makularza,

⁷³ „Verzeichnis der früher in ehem.poln.Garnisonslazaret Krakau, Breslauerstr. aufbewahrten Militärmatriken der ehem.k.k.österr.-ungar. Armee, die am 26.10.1939 vom deutschen katholischen Kriegspfarrer Hubert Braschke dem fürstbischöflichen Ordinariat Krakau übergeben wurden”. AKMK, (bez sygn.), Akta Metrykalne 1942-1945, Verzeichnis der beim fürstbischöflichen Ordinariat Krakau aufbewahrten Militärmatriken der ehemiligen k.k. österr.-ungar. Armee, [b. d. i m.]. „Wykaz metryk wojskowych byłej c.k. armii austro-węgierskiej, które wcześniej znajdowały się w dawnym polskim szpitalu garnizonowym Kraków, ul. Wrocławska i które 26 października 1939 r. zostały przekazane do kancelarii książęco-biskupiej w Krakowie przez niemieckiego katolickiego kapelana wojennego Huberta Braschke”.

⁷⁴ AKMK, (bez sygn.), Metrykalne 1940, Kuria Metropolitalna w Krakowie do Zarządu Miejskiego w Krakowie, Kraków, 19 II 1940 [nlb.].

⁷⁵ „że księgi metrykalne urodzeń szpitala nr 5 do rocznika 1913 są w naszym depozycie. Późniejsze roczniki znajdują się odpisane w tutejszym miejskim urzędzie zdrowia”. AKMK, (bez sygn.), Metrykalne 1940, Kuria Metropolitalna w Krakowie do Urkundenbeschaffungsstelle, Kraków, 4 X 1940 [nlb.].

w którym zapisywano dane narzeczonych przed odnotowaniem ich we właściwej księdze ślubów. Należy zaznaczyć, że w kancelarii duszpasterstwa polowego było kilkanaście woluminów *Trauungs-Rapulare*. Większość z nich zaginęła w czasie wojny. Obecnie w ANK przechowywane są tylko cztery z nich, z lat: 1903-1905, 1905-1906, 1906-1908 oraz 1911-1915.

Wraz z przenoszonymi historycznymi księgami zabrano do kurii również niewielką część dokumentów przedślubnych c.k. żołnierzy. Wygląda na to, że zrobiono to przypadkowo, wręcz omyłkowo. W kancelarii krakowskiej parafii wojskowej pozostawiono większość tych poszytów. Przeniesiono z niej jedynie fascykuly z lat: 1906, 1914, 1917 i 1918. Nie ma uzasadnienia dla dokonania takiego właśnie doboru. Okoliczność ta świadczy o pośpiesznym trybie przeprowadzenia akcji. Obecnie część dokumentów ślubnych żołnierzy byłej armii austro-węgierskiej służących w c.k. I Korpusie znajduje się w zasobie ANK.

Warto również zwrócić uwagę na los szczególnych ksiąg metrykalnych, które krakowska parafia polowa prowadziła od roku 1869. Chodzi o księgi, w których rejestrowano fakty metrykalne zawodowych osób wojskowych. Do końca istnienia monarchii habsburskiej wytworzono w Krakowie 13 takich szczególnych ksiąg. Spośród nich do kurii przekazano jedynie cztery – wszystkie woluminy księgi zmarłych (tomy I-IV). Nie trafił tam żaden z pięciu tomów księgi chrztów i czterech woluminów księgi ślubów. Zapewne we wrześniu 1939 roku wywieziono je w nieznane miejsce.

W 1939 roku Kuria Metropolitalna nie otrzymała listy przygotowanej przez ks. A. Hodysa, w przeciwnym razie urzędnicy kurialni przy sporządzaniu nowego wykazu posilkowaliby się nim. Tymczasem we własnym zakresie poszukiwali oni odpowiedniej metody pracy. Na początku działali nieco chaotycznie, jednak na drugim etapie udało się im uporządkować swoją pracę. Wygląda na to, że również Niemcy nie korzystali ze spisu z 1937 roku, być może nawet nie byli świadomi jego istnienia.

Należy porównać, choćby w sposób sumaryczny, dane zawarte w spisach z 1937 i 1942 roku, aby ustalić, czy odnoszą się one do tego samego zbioru archiwaliów. Taka analiza pozwoli nie tylko na przedstawienie listy ksiąg wytworzonych w czasach istnienia monarchii Habsburgów, które w czerwcu 1942 roku zostały skonfiskowane przez niemieckich okupantów, lecz także na uzyskanie odpowiedzi na pytanie, czy przy opisie każdego zagrabionego tomu można posłużyć się uwagami znajdującymi się w wykazie opracowanym przez ks. Hodysa.

W poniższej tabeli za punkt odniesienia wybrano wykaz ks. Hodysa, przyporządkowując mu dane zawarte w spisie z roku 1942. Z tego powodu uwzględniono w niej jedynie księgi, które metrykalnymi były *sensu stricto*, pominięto dokumenty ślubne żołnierzy znajdujące się w wykazie z 1942 roku. Nie wzięto także pod uwagę ksiąg wytworzonych i przechowywanych przez szpital wojskowy. Zdecydowano się na zachowanie oryginalnej pisowni nazw jednostek wojskowych zastosowanej w obu wykazach. W rubrykach tabeli najpierw podana jest nazwa zaczerpnięta z opracowania ks. Hodysa, a następnie – z listy napisanej przez pracowników kurii.

Tabela 1. Sumaryczne porównanie spisów ksiąg metrykalnych parafii wojskowej w Krakowie sporządzonych w 1937 i w 1942 roku

Jednostka wojskowa	Spis z 1937 roku	Spis z 1942 roku
1 Pułk Piechoty Inf.Rgt.Nr.1	20	18
5 Pułk Piechoty	1	0
13 Pułk Piechoty Inf.Rgt.Nr.13	16	16
20 Pułk Piechoty Inf.Rgt.Nr.20	26	24
54 Pułk Piechoty Inf.Rgt.Nr.54	21	21
56 Pułk Piechoty Inf.Rgt.Nr.56	21	21
57 Pułk Piechoty Inf.Rgt.Nr.57	23	23
93 Pułk Piechoty Inf.Rgt.Nr.93	7	7
100 Pułk Piechoty Inf.Rgt.Nr.100	6	6
5 Batalion Strzelców Polowych Feldjägerbatalion Nr.5	4	4
13 Batalion Strzelców Polowych Feldjägerbatalion Nr.13	4	4
16 Batalion Strzelców Polowych Feldjägerbatalion Nr.16:	4	4
1 Pułk Ułanów Ulan.Rgt.Nr.1:	14	13
2 Pułk Ułanów Ulan.Rgt.Nr.2:	7	9
12 Pułk Dragonów Drag.Rgt.Nr.12	10	10
1 pułk artylerii Korpusu Corps.Ari.Rgt. Nr.1	3	3
1 Pułk Artylerii Dywizyjnej Div.Ari.Rgt. Nr.1	3	3
2 Pułk Artylerii Dywizyjnej Div.Ari.Rgt. Nr.2	3	3
3 Pułk Artylerii Dywizyjnej Div.Ari.Rgt. Nr.3	3	3
1 Dywizjon ciężkich Haubic Schwere Haubitze Divis. Nr.1	1	1

1 Pułk Artylerii Konnej Feld Ari Rgt. Nr. 7	1	1
1 Pułk Artylerii Górskiej Gebirgs Ari. Rgt. Nr.1	1	1
5 Pułk Artylerii Ciężkiej Schweres Feld Ari.Rgt.Nr.5	1	1
15 pułk artylerii górskiej Gebirgs Ari. Rgt. Nr.15	1	1
148 p. Artylerii Polowej Feld Ari Rgt. Nr. 148	1	1
Składnica Artylerii w Krakowie Ari. Zeugs-Dapot in Krakau	1	1
Tabory 1. Dywizji Train Divis. Nr.1	2	2
Policja Wojsk. Korpusu Kraków	2	0
Wojskowe Magazyny Żywnościowe Militär-Verpflegsanstalten	3	3
Składnica Materiałów Artylerii w Ołomuńcu Ari.Zeugs-Depot in Olmütz	3	3
1 Baon Saperów Sappeurbatalion Nr.1	3	3
2 Pułk Artylerii Fortecznej Festungs Ari. Rgt. Nr.2 (Schweres Ari.Rgt.Nr.2)	4	4
Parafia Wojskowa/ogólna/ Militärpfarramt Krakau Allgemeine Militärsterbe- bücher Krakau Felddekanat in Krakau	13	4
Duszpasterstwo załogi Kraków Rzym-katol.	1	0
Szpital Wojskowy Kraków-Wieliczka Militärspital zu Krakau und Wieliczka	2	2
155 Pułk Artylerii Polowej Feld Ari Rgt. Nr. 155	1	1
Razem:	237	221

Źródło: ANK, sygn. 503/27, Archiwum Duszpasterstwa Wojskowego b. a. a. w Krakowie. Spis Ksiąg Metrykalnych, Bielsko, 25 V 1937, s. 3-21; AKMK, (bez sygn.), Akta Metrykalne 1942-1945, Verzeichnis der beim fürstbischöflichen Ordinariat Krakau aufbewahrten Militärmatriken der ehemiligen k.k. öster-rungar. Armee, [b. d. i m.] [nlb.]

Analizując powyższe dane, należy podkreślić, że na liście opracowanej wio-
sną 1942 roku znalazło się 219 ksiąg spośród 237 wyszczególnionych w spisie
ks. Hodysa. Trzeba jednak zaznaczyć, że ks. Hodys nie ustrzegł się jednego błędu.
Porównanie jego tabeli z wykazem z 1942 roku prowadzi do wniosku, że pominął
on 2 księgi z 2. Pułku Ułanów – tom I ogólnej księgi metrykalnej (zawierającej
metryki urodzeń, ślubów i zgonów) oraz tom VI księgi chrztów. Do roku 1939

w archiwum parafii wojskowej w Krakowie przechowywano zatem co najmniej 239 woluminów ksiąg metrykalnych byłej armii austro-węgierskiej. Spośród nich w wykazie opracowanym na polecenie władz niemieckich uwzględniono 221 woluminów. Zamieszczono tam także 2 księgi *Heirats-Repulare*, 15 ksiąg szpitala wojskowego i 4 posytyty dokumentów ślubnych. Na tej liście widnieje zatem 236 ksiąg metrykalnych (parafialnych i szpitalnych) oraz 6 innych dokumentów, co daje razem 242 jednostki archiwalne.

Istotne wnioski dotyczące tożsamości obu wykazów można wysnuć, poddając analizie wszystkie zawarte w nich dane. Należy więc zauważyć, że poszczególnym jednostkom wojskowym przyporządkowano te same rodzaje ksiąg. Na obu listach wyodrębniono je jako współprawne lub samodzielne. W sposób niemal identyczny określono ich zakresy chronologiczne. W wykazie z 1942 roku w kilku przypadkach pojawiły się różnice w określeniu roku otwarcia i zamknięcia księgi. Te niewielkie nieścisłości są jednak zrozumiałe, biorąc pod uwagę pośpieszny tryb pracy pracowników kurii – sporządzali go oni przecież pod presją czasu.

Powyższa analiza dowodzi, że ks. Hodys i pracownicy kurii opisali księgi tych samych jednostek wojskowych⁷⁶. Ich nazwy ujęli jednak w dwóch różnych językach – polskim lub niemieckim. Można potwierdzić ich ewidentną tożsamość merytoryczną, gdyż niewątpliwie opisywały one ten sam zbiór ksiąg metrykalnych. Wolno zatem zastosować opisy ksiąg z wykazu ks. Hodysa do metrykaliów zagrabionych przez Niemców 2 czerwca 1942 roku.

Rekwizycja ksiąg i archiwaliów armii polskiej

Jedenaście tygodni po przejściu starszych akt władze niemieckie nakazały kurii sporządzenie kolejnego wykazu. Tym razem należało przygotować spis ksiąg i innych archiwaliów wojskowych wytworzonych w okresie międzywojennym. Zgodnie z pismem z 19 sierpnia 1942 roku w spisie polecono uwidocznić kolejność tomów i dokładne zakresy chronologiczne poszczególnych rodzajów ksiąg (urodzeń, ślubów i zmarłych). Należało w nim zamieścić również adnotacje o innych zdeponowanych dokumentach żołnierzy byłej armii polskiej. Niemcy polecili przygotowanie spisu w dwóch egzemplarzach.

⁷⁶ Między obu wykazami istnieje tylko jedna różnica w sformułowaniu nazwy jednostki wojskowej. Chodzi o formację, którą ks. Hodys nazwał 1. Pułkiem Artylerii Konnej. Na liście z 1942 roku nie ma takiego oddziału wojskowego. Zamieszczono tam jednak informację o Feld Ari Rgt. Nr. 7. (7. Pułku Artylerii Polowej). Z kolei taka jednostka wojskowa nie występuje w spisie ks. Hodysa. Trzeba jednak zauważyć, że ks. Hodys w spisie statystycznym dołączonym do swego wykazu obok nazwy tej jednostki wojskowej podał w „Uwagach” dodatkową informację: „7. pułk artylerii konnej”. Ta księga obejmowała zatem i tę jednostkę. Wolno przypuszczać, że oba opisy dotyczą tej samej formacji wojskowej. Za takim wnioskiem przemawia identyczność opisów tomów występująca w obu wykazach – zaznaczono w nich, że jest to tom I współprawny, obejmujący metryki urodzeń, ślubów i zmarłych z lat 1908-1918. Poza tym trzeba pamiętać, że wojskowe księgi metrykalne były sporządzane w języku niemieckim. Dotyczyło to także tytułu każdej z nich. Ksiądz Hodys tłumaczył tytuły na język polski, zaś kuria cytowała niemiecką, oryginalną nazwę. Istnieje więc możliwość niewłaściwego przetłumaczenia nazwy jednostki przez ks. Hodysa.

Ich ersuche um Übersendung eines genauen Verzeichnisses sämtlicher bei Ihnen aufbewahrten Militärkirchenbücher – einschließlich der Beiakten (*dokumenti annexi*) – der ehem. polnischen Armee, geordnet nach Geburts-, Heirats- und Sterbebücher mit Angabe der Anzahl der vorhandenen Bände und der Jahre, die diese umfassen, in zweifacher Ausfertigung.

Für umgehende Erledigung ist Sorge zu tragen⁷⁷.

Pracownicy kurii wykonali polecenie okupanta już na przełomie sierpnia i września 1942 roku. Tym razem sporządzenie spisu nie wymagało zbyt wiele pracy i wysiłku intelektualnego. Obejmował on zaledwie 49 jednostek archiwalnych, w tym 27 ksiąg zmarłych oraz 21 fascykułów dokumentów przedślubnych⁷⁸. 3 września 1942 roku przesłano go do Sippenstelle. W piśmie przewodnim zaznaczono jednak, że wbrew oczekiwaniom Niemców w pałacu biskupim zostały zdeponowane wyłącznie księgi zmarłych i dokumenty przedślubne żołnierzy. Co do pozostałych ksiąg, najbardziej wartościowych dla okupanta, poinformowano, że są one „nicht vorhanden” (nie dostępne)⁷⁹.

Kilka dni po wyekspediowaniu listy ksiąg do Sippenstelle do ordynariatu nadeszła prośba cywilnych władz Krakowa (napisana w języku polskim) o przekazanie informacji, „które księgi metrykalne Urzędów Parafialnych Wojskowych znajdują się w Kurii”⁸⁰. 22 września 1942 roku spełniono prośbę Zarządu Miejskiego. Warto podkreślić, że zarówno w tekście wprowadzającym, jak i w określeniu nazw poszczególnych jednostek wojskowych zastosowano wówczas język polski⁸¹. Wolno przypuszczać, że zbieżność czasu, w którym sformułowano pisma Sippenstelle i Zarządu Miejskiego, nie jest przypadkowa. Być może informacja o sporządzeniu wykazu przez kurię dotarła do Zarządu i właśnie dlatego ten zainteresował się pozyskaniem go na własny użytek.

Przez następnych kilka tygodni sprawa oddania ksiąg nie była przedmiotem żądań Niemców. Dopiero w piśmie datowanym na 19 października 1942 roku nakazali oni niezwłoczne dostarczenie akt władzom Generalnego Gubernatorstwa.

Betrifft: Militärmatriken der ehem. polnischen Armee

Bezug: Schreiben vom 3. September 1942 – Nr. 3704/42

⁷⁷ „Proszę o przesłanie mi dokładnego spisu wszystkich prowadzonych przez Was wojskowych ksiąg kościelnych – łącznie z aktami uzupełniającymi (*dokumenti annexi*) – byłego wojska polskiego, posortowane według ksiąg urodzeń, ślubów i zgonów, z podaniem ilości dostępnych tomów i lata, które zawierają, w dwóch egzemplarzach. Należy zapewnić natychmiastowe zakończenie”. AKMK, (bez sygn.), Metrykalne 1942-1945, Sippenstelle do Kurii Metropolitalnej w Krakowie, Kraków, 19 VIII 1942 [nlb.].

⁷⁸ AKMK, (bez sygn.), Akta Metrykalne 1942-1945, Verzeichnis der polnischen Militärsterbebücher, [b. d. i m.].

⁷⁹ AKMK, (bez sygn.), Akta Metrykalne 1942-1945, Kuria Metropolitalna w Krakowie do Sippenstelle, Kraków, 3 IX 1942 [nlb.].

⁸⁰ AKMK, (bez sygn.), Akta Metrykalne 1942-1945, Der Stadthauptmann der Stadt Krakau. Rechtsamt do Kurii Metropolitalnej w Krakowie, Kraków, 7 IX 1942 [nlb.]. AKMK, (bez sygn.), Protokół 1942 [„Dziennik Podawczy Kurii Metropolitalnej w Krakowie”], sprawa nr 3934 z 7 IX przyjęta 14 IX 1942.

⁸¹ AKMK, (bez sygn.), Akta Metrykalne 1942-1945, Kuria Metropolitalna w Krakowie do Zarządu Miejskiego. Oddział Rechtsamt, Kraków, 22 IX 1942 [nlb.].

Ich ersuche, die in dem Schreiben vom 3. September 1942 übersandten Verzeichnis genannten Militärmatriken usw. der ehem. polnischen Armee umgehend, spätestens jedoch bis zum 29. ds. Ms. meiner Dienststelle zu übergeben⁸².

To jednoznaczne polecenie władz niemieckich nie zostało jednak wykonane przez kurię biskupią. Dwa dni po upływie wyznaczonego terminu miała miejsce rozmowa delegata ordynariatu ks. Stanisława Domasika z H.J. Buja. W czasie tej konsultacji Buja pozwolił sobie na szczere wyznanie, że zabór ksiąg został nakazany przez najwyższe władze III Rzeszy. Oświadczył także, że on sam nie może go zmienić. To zapewnienie może sugerować, że delegat kurii usiłował wymóc na nim rezygnację z zamiaru konfiskaty ksiąg. Buja ujawnił również miejsce, do którego zostaną przewiezione polskie akta – miała być nim centrala w Gdańsku. Obiecał, że dokładny adres tej instytucji przekaze w późniejszym terminie. Ksiądz S. Domasik sporządził krótką notatkę służbową z przebiegu tej rozmowy⁸³.

Spotkanie z Buja bynajmniej nie przyczyniło się do szybkiego przekazania archiwaliów stronie niemieckiej. Przeciwnie, przez następne dni kuria w ogóle nie podejmowała tego tematu. Po 18 dniach nadeszło zatem kolejne pismo z wezwaniem do wydania ksiąg⁸⁴. Odpowiedź na nie zabrała kurii następny tydzień, przy czym polegała ona na przekazaniu telefonicznie prośby o osobiste „odebranie książek i dokumentów w Kurii”⁸⁵, a więc o zastosowanie poprzedniej formy konfiskaty. Tym razem H.J. Buja nie chciał osobiście pofatygować się do gmachu kurii.

Po upływie kolejnych trzech tygodni zmuszono jednak ordynariat do działania. Wolno przypuszczać, że stało się to na skutek stanowczej presji Sippenstelle. 11 grudnia 1942 roku kuria zleciła więc firmie spedycyjnej Schenker wykonanie usługi polegającej na dostarczeniu H.J. Bui „2 Tasche Kirchenbücher”. Kiedy jednak 16 grudnia pracownicy tej firmy zgłosili się po odbiór paczek, oświadczone im, że osoba wyznaczona do przekazania ich jest nieobecna. Na zleceniu zanotowano, że „ks. prał. St. Domasik wróci jutro 17 grudnia 1942”. Dopisano wówczas na zleceniu jeszcze zdanie wyjaśniające: „zabrać 2 worki z księgami, które służą do przewożenia książek”.

Ostatecznie księgi metrykalne zostały oddane Niemcom dopiero pod koniec grudnia 1942 roku. Świadczy o tym adnotacja umieszczona na przygotowanym

⁸² „Dotyczy: metryk wojskowych byłego wojska polskiego. Odniesienie: List z 3 września 1942 r. – nr 3704/42. Proszę o przesłanie do mojego biura metryk wojskowych itp. byłego wojska polskiego, o których mowa w piśmie z dnia 3 września 1942 r., niezwłocznie, jednak nie później niż 29. bieżącego miesiąca”. AKMK, (bez sygn.), Akta Metrykalne 1942-1945, Sippenstelle do Kurii Archidiecezjalnej w Krakowie, Kraków, 19 X 1942 [nlb.].

⁸³ „Ustne wyjaśnienie p. Bóji [pisownia oryginalna] metr. wojskowe do 1918 mają [być] z zarządzenia władz berlińskich zdeponowane w Wiedniu, zaś wszelkie metr. wojskowe od 1918 (polskie) w centrali w Gdańsku, której adres podadzą później. Zarządzenia władz berlińskich nie mogą zmienić”. AKMK, (bez sygn.), Akta Metrykalne 1942-1945, [Notatka służbowa, Sprawa nr 4847/42], Kraków, 31 października 1942 [nlb.].

⁸⁴ AKMK, (bez sygn.), Protokół 1942 [„Dziennik Podawczy Kurii Metropolitalnej w Krakowie”], sprawa nr 5070 z 14 XI 1942 przyjęta 18 XI 1942.

⁸⁵ AKMK, (bez sygn.), Protokół 1942 [„Dziennik Podawczy Kurii Metropolitalnej w Krakowie”], sprawa nr 5070. Odpowiedź z 23 XI 1942.

wykazie polskich archiwaliów: „książki sztuk 27 i 21 fascykułów aktów odebrałem dnia 21/12 1942. W. Kornat”⁸⁶.

Pracownicy kurii przez ponad pół roku zwlekali z przekazaniem okupantom ksiąg metrykalnych Wojska Polskiego. Stosowali przy tym różnorodne zabiegi kunktatorskie. Początkowo symulowali wolę szybkiego wypełnienia nakazu (niezwłoczne przesłanie do Sippenstelle żadanego wykazu ksiąg). Następnie przez wiele miesięcy faktycznie ignorowali wezwanie władz, utrzymując jednak z Bują osobisty kontakt. Konsultowali z nim sprawę, choć nakaz Niemców był ewidentny. Próbowali nawet wyjednać u Bui odwołanie decyzji o konfiskacie. Można przypuszczać, że Niemcy tolerowali zwłokę w jej realizacji, bo archiwalia, które mieli otrzymać, nie przedstawiały dla nich pełnej wartości operacyjnej – ich *gros* stanowiły tylko księgi zmarłych.

Pewną korzyścią taktyki przyjętej przez kurię było pozyskanie informacji o miejscu docelowym transportu polskich archiwaliów. Była nim filia archiwum wojkowego w Gdańsku. 13 stycznia 1943 roku Buja przekazał kurii dokładny adres tego miejsca – Heeresarchiv-Zweigstelle Danzig, Dnazig-Oliwa, Zimmerestr. 8⁸⁷.

Podsumowując treść obu wykazów sporządzonych przez pracowników Kurii Metropolitalnej w Krakowie w 1942 roku, można założyć, że w roku 1939 z archiwum parafii wojkowej w Krakowie do pałacu biskupów krakowskich trafiły łącznie 263 księgi metrykalne (byłej armii austriackiej, szpitala wojkowego i zmarłych żołnierzy Wojska Polskiego) oraz 27 sztuk różnego rodzaju dokumentów. Razem było to 290 jednostek archiwalnych z czasów monarchii Habsburgów oraz z okresu dwudziestolecia międzywojennego. W 1942 roku Niemcy skonfiskowali je w dwóch transzach.

Miejsce obecnego przechowywania metrykaliów krakowskiej parafii wojkowej

Obecnie nieznane jest miejsce przechowywania jednostek archiwalnych wytworzonych w okresie międzywojennym przez krakowską parafię wojkową. Po przewiezieniu ich do niemieckiego archiwum wojkowego w Gdańsku-Oliwie znalazły się wśród zgromadzonych tam polskich archiwaliów. W 1945 roku materiały te uległy rozproszeniu. Pod koniec wojny 25% z nich Niemcy ewakuowali do (Wojkowej) Składowicy Zachód (Aktensammelstelle West) w Berlinie-Wannsee oraz do Archiwum Wojkowego w Poczdamie. Większość z przewiezionych tam akt została zniszczona w wyniku działań wojennych w kwietniu i maju 1945 roku. W połowie maja 1945 roku znaczną część ocalałych archiwaliów Rosjanie wywieźli stamtąd do Moskwy⁸⁸. Pewna partia zbiorów pozostawionych przez Niemców w Oliwie uległa zniszczeniu w czasie walk o Gdańsk. Część akt wywieziono

⁸⁶ AKMK, (bez sygn.), Akta Metrykalne 1942, Verzeichnis der polnischen Militärsterbebücher, [b. d. i m.] [nlb.].

⁸⁷ AKMK, (bez sygn.), Protokół 1943 [„Dziennik Podawczy Kurii Metropolitalnej w Krakowie”], sprawa nr 451.

⁸⁸ Daniluk, *Powstanie i działalność*, s. 46-47.

w głąb ZSRR, a pozostałe ocalałe materiały (ok. 10 000 m.b.) stały się podstawą tworzenia Centralnego Archiwum Wojskowego⁸⁹.

Inaczej ma się rzecz w przypadku ksiąg wytworzonych w czasach monarchii Habsburgów, które w czerwcu 1942 roku przewieziono do Wiednia. Te księgi przetrwały wojnę.

W 1953 roku, a więc 8 lat po zakończeniu działań wojennych, Österreichisches Staatsarchiv w Wiedniu wydało dwutomową publikację poświęconą historii i zasobom swojej placówki. Na początku pierwszego tomu, w części zatytułowanej *Die Entwicklung des archivalischen Besitzstandes* zamieszczono informację, że w czasie II wojny światowej nadarzyła się okazja do zgromadzenia w Kriegsarchiv dokumentów wojskowych z terenu okupowanej Polski, Czechosłowacji i Jugosławii⁹⁰. Nie wymieniono tam jednak z nazwy ksiąg parafii wojskowej z Krakowa.

Wśród archiwaliów przeniesionych w 1992 roku do nowej siedziby archiwum przy Nottendorfer-Gasse 3 był również imponujący zbiór wojskowych ksiąg metrykalnych⁹¹. Do tego roku przechowywano go w gmachu przy Karl Schweighofer-Gasse 3.

Od pewnego czasu istnieje możliwość swobodnego przeglądania online zdigitalizowanych odwzorowań ksiąg metrykalnych przechowywanych w wiedeńskim Kriegsarchiv. Fakt ten ułatwia przeprowadzenie analizy struktury i zawartości każdego woluminu, jak i ustalenie jego proveniencji. W 1986 roku księgi metrykalne jednostek wojskowych należących m.in. do c.k. I Korpusu zostały bowiem zmikrofilmowane przez członków Kościoła Jezusa Chrystusa Świętych w Dniach Ostatnich (mormoni). Na stronie familysearch.org można odnaleźć wykaz wszystkich sfotografowanych wówczas materiałów oraz przeglądać najstarsze z nich – te zamknięte przed 1886 rokiem. Dotarcie do niektórych może być nieco utrudnione ze względu na dość specyficzny sposób prezentowania zbiorów. Na tej platformie zamieszczono bowiem zdjęcia *in extenso*, po kilkaset stron naraz, nie zawsze przywiązując wagę do „porządku archiwistycznego”. Dostyc często początku i zakończenia kolejnych tomów należy szukać gdzieś w głębi danego pliku. Na osobnej metryczce zaznaczono miejsce przechowywania każdej fotografowanej księgi – Kriegsarchiv in Wien.

Warto zwrócić uwagę na odwzorowanie I i II tomu księgi urodzin, ślubów i zmarłych (współprawne) z lat 1720-1786 oraz IIIb tomu księgi zmarłych z lat 1785-1792 c.k. 20. Pułku Piechoty. Jak wspomniano wyżej, w wykazie z 1937 roku

⁸⁹ Roman, *Centralne Archiwum Wojskowe*, s. 57.

⁹⁰ „Der 1939 ausgebrochene zweite Weltkrieg gewährte in seinem Verlauf laut Befehl des Chefs der Heeresarchive in Potsdam die Möglichkeit, aus von den deutschen Truppen besetzten Gebieten Archivgut altösterreichischer Herkunft zu erlangen, vor allem Feldakten, die dort 1918 beim Zusammenbruch verblieben waren. Solche Ergänzungen flössen aus der Tschechoslowakei, Polen und Jugoslawien ein”. 1. *Die Entwicklung des archivalischen Besitzstandes*, w: *Publikationen des Österreichischen Staatsarchivs Herausgegeben von der Generaldirektion II Serie: Inventare Österreichischer Archive. VIII. Inventar des Kriegsarchivs Wien. Verfaßt von den Beamten des Kriegsarchivs*, Bd. I, Wien 1953, s. 12-13.

⁹¹ Metryki wojskowe w wiedeńskim Kriegsarchiv obejmują aż 6000 tomów. Gaul, *Polonika*, s. 78.

przy pozycji nr 38, 39 i 50 zaznaczono, że woluminy te mają „str.[ony] spalone”. Rzeczywiście, przeglądając fotokopię tych tomów, można zrozumieć znaczenie tej informacji – zapewne w wyniku pożaru górne krawędzie wszystkich stron tych ksiąg uległy zniszczeniu. Niewątpliwie nie są one duplikatami, lecz oryginalnymi księgami. Adnotacja zamieszczona w wykazie ks. Hodysa odnosi się właśnie do nich. Z całą pewnością należą one do archiwaliów zrabowanych z Krakowa w 1942 roku.

W kontekście próby wskazania miejsca obecnego przechowywania krakowskich wojskowych ksiąg metrykalnych interesująca jest także analiza jeszcze jednego śladu. Na oficjalnej stronie Kriegsarchiv zamieszczono fotokopię metryki ślubu rodziców Jana Pawła II wraz z oświadczeniem, że księga, w której odnotowano fakt zawarcia przez nich małżeństwa, była jedynie duplikatem księgi oryginalnej. Ten wolumin miał zostać dostarczony jeszcze w czasach istnienia państwa Habsburgów. Określono go jako tom IX księgi ślubów 56. Pułku Piechoty⁹², obejmujący lata 1867-1919. Według pracowników Kriegsarchiv oryginalną księgą dla tego domniemanego wtóropisu był III tom księgi ślubów parafii wojskowej w Krakowie. Miejsce obecnego przechowywania tej księgi było pracownikom Kriegsarchiv nieznane⁹³.

Jak wspomniano wyżej, fakty metrykalne żołnierzy zapisywano zarówno w ogólnej księdze parafii wojskowej, jak i w księdze pułku, w którym służyli. Akt ślubu Karola i Emilii Wojtyłów sporządzono zatem najpierw w III tomie księgi małżeństw parafii wojskowej na stronie 164. Było to miejsce źródłowe dla aktu zapisanego później w IX tomie *Traungsbuch* 56. Pułku Piechoty (na s. 113), co zaznaczono tam w rubryce „Nr. und Foll. des auswärtigen Protokolls” – „T. III, fol 164”.

Trzeba odnotować, że duplikat księgi ślubów 56. Pułku Piechoty, który regularnie w arkuszach przesyłano do Apostolskiego Wikariatu Polowego w Wiedniu, był wtóropisem przechowywanej w Krakowie oryginalnej księgi tego pułku. Nie jest on więc kopią III tomu ogólnej księgi ślubów parafii wojskowej, gdyż była to zupełnie inna księga. W czasach galicyjskich przesyłano do Wiednia zarówno duplikaty ksiąg 56. Pułku Piechoty, jak i osobno wtóropisy ogólnych ksiąg tej parafii. Jak zaznaczono wyżej, oryginalne parafialne księgi chrztów i ślubów zaginęły we wrześniu 1939 roku. Ich duplikaty zachowały się w wiedeńskim Kriegsarchiv. *Nota bene* ze spisu ks. Hodysa wynika, że III tom ogólnej księgi ślubów parafii wojskowej obejmował lata 1900-1909.

⁹² AT-OeSta/KA, sygn. AB 02143, Militärmatriken, Traungsbuch des k. u. k. Infanterieregiments Nr. 56 t. IX s. 113, [Metryka ślubu Karola Wojtyły i Emilii Kaczorowskiej].

⁹³ „Infanterieregiment Nr. 56, Regimentsmatriken, Traungsmatrik-Duplikat, Tomus IX (Laufzeit 1867-1919) – Der Duplikatband musste jeweils an das Apostolische Feldvikariat eingesandt werden und wurde damit zum Original, aus dem Urkunden bei Bedarf auszustellen waren. Anmerkung: Der eigentliche Originalband der Militärpfarre Krakau (angeführt unter: auswärtiges Protokoll – Tomus III darin der Originaleintrag dieser Trauung auf Folio 164) befindet sich nicht im Kriegsarchiv Wien. – Über dessen Verbleib ist hier bisher nichts bekannt”. <https://www.archiinformationssystem.at/detail.aspx> (dostęp: 14.11.2023).

Należy również zauważyć, że po odzyskaniu przez Polskę niepodległości Apostolski Wikariat Polowy nie otrzymywał już arkuszy z duplikatami ksiąg. W listopadzie 1918 roku Wiedeń przestał być centralą dla parafii wojskowej w Krakowie, a wspomniana księga zamknięta została dopiero w roku 1919, więc nie może ona być duplikatem.

Opis księgi ślubów 56. Pułku Piechoty, zamieszczony w oświadczeniu na stronie Kriegsarchiv (numeracja tomu i jej zakres chronologiczny), jest identyczny z danymi widniejącymi w wykazach ksiąg metrykalnych parafii wojskowej w Krakowie sporządzonych w 1937 i 1942 roku. W obu spisach pojawia się adnotacja, że tom IX księgi ślubów 56. Pułku Piechoty obejmował lata 1867-1919⁹⁴.

Wiedeńskie Österreichisches Staatsarchiv przechowuje niektóre oryginalne księgi, np. księgi zlikwidowanych jednostek wojskowych. W jego zbiorach znajdują się także kompletne wtóropisy wszystkich wojskowych ksiąg metrykalnych sporządzonych na przestrzeni kilkunastu dekad. Trzeba jednak pamiętać, że obowiązek prowadzenia i przesyłania do Wiednia kopii tych ksiąg wprowadzono dopiero w 1816 roku. Przed tą datą duplikatów wojskowych nie było, a zatem przechowywane w zasobach tego archiwum księgi krakowskiej parafii wojskowej z lat 1720-1815 są oryginałami. Każda kopia była wyraźnie oznaczona odpowiednim tytułem i zawierała potwierdzenie zgodności z oryginałem, bez trudu więc można odróżnić wtóropis księgi od jej oryginału.

Należy zasygnalizować, że na wyżej wspomnianej stronie familysearch.org można odnaleźć także księgi metrykalne należące do byłego c.k. X Korpusu, którego stolicą był Przemyśl. Wolno przypuszczać, że w tym samym czasie i one podzieliły los krakowskich wojskowych ksiąg metrykalnych – zostały skonfiskowane przez Niemców.

Zakończenie

Zaprezentowane w niniejszym artykule fakty i źródła pozwalają na opisanie wojennych losów różnego rodzaju materiałów archiwalnych, głównie ksiąg metrykalnych, należących do parafii wojskowej w Krakowie. Większość z nich stanowiły księgi metrykalne: chrztów, ślubów i pogrzebów żołnierzy. Wobec agresji Niemiec hitlerowskich na Polskę materiały te zdeponowano w pałacu biskupim przy ul. Franciszkańskiej 3 w Krakowie. Stało się to zapewne w pierwszych dniach września 1939 roku. Dzięki wykazowi sporządzonemu w 1937 roku przez ks. A. Hodysa oraz spisom przygotowanym w 1942 roku przez pracowników krakowskiej kurii biskupiej możemy odtworzyć listę tych archiwaliów, a nawet opisać ich stan zewnętrzny. 2 czerwca i 21 grudnia 1942 roku niemieckie władze okupacyjne (Sippenstelle – Urząd ds. Genealogicznych) przeprowadziły ich konfiskatę. Z protokołu przejścia wynika, że jednostki archiwalne wytworzone

⁹⁴ Informacja na temat innych krakowskich ksiąg metrykalnych przechowywanych w Kriegsarchiv pojawia się w kilku publikacjach wydawanych przez badaczy związanych z tym archiwum. Na przykład Renate Domnanich odwołała się do współoprawnej księgi ślubów, chrztów i zmarłych 2. Pułku Ułanów (Ulanienregiment), zaznaczając, że obejmuje ona lata 1798-1831, i podając jej sygnaturę (sygn. AB 02928). Domnanich, *Die Militärmatriken*, s. 99. W spisie z 1937 roku figuruje współoprawny tom tej formacji wojskowej z tymi samymi zakresami dat.

przed odzyskaniem przez Polskę niepodległości przewieziono do wiedeńskiego Zentralnachweiseamt für Kriegergräber und Kriegerverluste. Obecnie znajdują się one w zasobach tamtejszego Kriegsarchiv.

Zrabowane woluminy są cennymi zabytkami historycznymi. Zawierają one również bardzo ważne dane, które mogą stanowić bazę źródłową dla prowadzenia badań naukowych oraz poszukiwań genealogicznych. Wśród tych materiałów znajdują się księgi dotyczące żołnierzy 56. Pułku Piechoty – jednostki, w której służył ojciec papieża Jana Pawła II. Zapisano w nich oryginalną metrykę ślubu Karola i Emilii Wojtyłów, świadectwo chrztu Edmunda Wojtyły oraz metrykę zgonu Józefa Wojtyły, stryja św. Jana Pawła II.

Zgodnie z prawem międzynarodowym księgi skonfiskowane przez niemieckich okupantów, a obecnie przechowywane w Kriegsarchiv w Wiedniu, nie przestają należeć do państwa polskiego. Powinny zatem znaleźć się w którymś z polskich archiwów. Pozostaje mieć nadzieję, że prezentacja dowodów na ich proveniencję oraz zgłaszanie postulatów przewiezienia ich z powrotem do Polski pozwoli na przeprowadzenie ich szybkiej restytucji.

REFERENCES / BIBLIOGRAFIA

Źródła rękopiśmienne

Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie (AKMK)

bez sygn. Akta Metrykalne 1942-1945.

bez sygn. Indeks 1942 et 1943, sprawa nr 3324.

bez sygn. Metrykalne 1939.

bez sygn. Metrykalne 1940.

bez sygn. Protokół 1942 [„Dziennik Podawczy Kurii Metropolitalnej w Krakowie”].

bez sygn. Protokół 1943 [„Dziennik Podawczy Kurii Metropolitalnej w Krakowie”], sprawa nr 451.

sygn. APA 161, Parafia Wszystkich Świętych w Krakowie.

sygn. APA 161, Parafia Wszystkich Świętych w Krakowie.

Archiwum Narodowe w Krakowie (ANK)

sygn. PGK 503 Parafia Garnizonowa w Krakowie: PGK 503/34, PGK 503/111, PGK 503/115, PGK 503/160, PGK 503/12/309-311, PGK 503/27.

Archiwum Instytutu Pileckiego (AIP)

sygn. IP/Arch/7/1/292, Bundesarchiv. Niederschrift einer Tonbandaufnahme über Sippenstelle und Urkundenbeschaffungsstelle bei der Regierung des Generalgouvernements von Buja Hans-Joachim, 12 VII 1959.

Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego (AUJ)

sygn. WT II 252, Teczka Personalna Ks. Antoniego Hodysa.

Österreichisches Staatsarchiv. Kriegersarchiv (AT-OeSta/KA)
sygn. AB 02143, Militärmatriken, Traungsbuch des k. u. k. Infanterieregiments Nr. 56 t. IX.
sygn. TerrBefehle 1, 1 Korps Krakau 1880-1914.

Wydawnictwa źródłowe

- Bielik Emerich, *Geschichte der k. u. k. Militärseelsorge und des Apostolischen Feldvikariats über Auftrag Seiner Bischöflichen Gnaden Hochwürdigsten Herrn Apostolischen Felds-Vicars Dr. Coloman Belopotoczny*, Wien 1901.
- Buja Hans-Joachim, *Die Sippenstelle in der Regierung des Generalgouvernements und das sippenkundliche Quellenmaterial*, „Familie, Sippe, Volk”, 7 (1941) z. 8, s. 74-78.
- Elenchus Venerabilis Cleri Archidioeceseos Cracoviensis pro anno Domini 1939*, Kraków 1939.
- Hodys Antoni, *Kościół Garnizonowy pod wezwaniem św. Agnieszki w Krakowie* (mps.).
- Hodys Antoni, *Wojskowy kościół św. Agnieszki w Krakowie*, „Rozkaz Wewnętrzny Biskupa Polowego Wojsk Polskich. Skorowidz 1936”, 1 (1936) s. 208-214.
- Prowadzenie metryk śmierci osób wojskowych*, „Dziennik Rozkazów Wojskowych”, 3 (1920) nr 1, s. 8-9.
- Randt Erich, *Die Archive des Generalgouvernements*, „Die Burg. Vierteljahresschrift des Instituts für Deutsche Ostarbeit Krakau. Körperschaft des Öffentlichen Rechts”, 2 (1941) z. 2, s. 51-91.
- „Rocznik Diecezji Śląskiej (Katowickiej)”, (b.m.) 1938.
- Statut Duszpasterstwa Wojskowego w Wojsku Polskiem, zatwierdzony przez Stolicę Apostolską dekretem Nuncjusza Apostolskiego w Polsce dnia 27 lutego 1926*, „Dziennik Ustaw Rzeczpospolitej Polskiej”, 9 (1926) nr 124, poz. 714.
- Tymczasowa instrukcja dla duszpasterzy polowych wojsk polskich*, Warszawa 1920.
- Uzyskanie tytułu naukowego*, „Rozkaz Wewnętrzny Biskupa Polowego Wojsk Polskich. Skorowidz 1936”, 1 (1936) s. 19.

Opracowania

1. *Die Entwicklung des archivalischen Besitzstandes*, w: *Publikationen des Österreichischen Staatsarchivs Herausgegeben von der Generaldirektion. II. Serie: Inventare Österreichischer Archive. VIII. Inventar des Kriegersarchivs Wien. Vervast von den Beamten des Kriegersarchivs*, Bd. I, Wien 1953, s. 1-16.
- Daniluk Jan, *Powstanie i działalność niemieckiej placówki archiwalnej wojsk lądowych w Gdańsku-Oliwie (1939-1945)*, „Dzieje Najnowsze”, 44 (2012) nr 2, s. 33-49.
- Domnanich Renate, *Die Militärmatriken und andere Bestände des Kriegersarchivs als Quellen der Genealogischen Forschung*, „Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs”, 49 (2001) s. 97-107.
- Egger Rainer, *Archivalien des Kriegersarchivs Wien über die Familie Papst Johannes Pauls II*, „Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs”, 32 (1979) s. 263-266.
- Gaul Jerzy, *Polonika w Austriackim Archiwum Państwowym. Polonica im Österreichischen Staatsarchiv*, Warszawa 2003.
- Geyer Rudolf, *Handbuch der Wiener Matriken. Ein Hilfswerk für Matrikenführer und Familienforscher*, „Jahrbuch des Österreichischen Instituts für Genealogie, Familienrecht und Wappenkunde”, 1-2 (1928-1929) s. 1-324.
- Grzybowski Jerzy, *Ukraińcy w Polskich Siłach Zbrojnych na Zachodzie podczas II wojny światowej (zarys problemu)*, „Studia Ucrainica Varsoviensia”, 4 (2016) s. 509-523.

- Kanclerz Krzysztof, *Duszpasterstwo więźniów w Lublińcu w latach międzywojennych*, „Ziemia Lubliniecka”. Magazyn społeczno-kulturalny, 18 (2017) z. 1, s. 12-13.
- Kanclerz Krzysztof, *Parafia wojskowa w Lublińcu w latach 1922-1939*, „Ziemia Lubliniecka”. Magazyn społeczno-kulturalny, 14 (2013) nr 1, s. 8-9.
- Kinzl Karl, *Darstellung der historischen Grundlagen der Militärmatriken-Führung in der österreichisch-ungarischen Armee*, w: *Publikationen des Österreichischen Staatsarchivs Herausgegeben von der Generaldirektion II Serie: Inventare Österreichischer Archive. VIII. Inventar des Kriegsarchivs Wien. Vervaßt von den Beamten des Kriegsarchivs*, Bd. II, Wien 1953, s. 126-128.
- Lehr Stefan, *Pewna prawie zapomniana „akcja na Wschodzie”*. Niemieccy archiwiści w Generalnym Gubernatorstwie i Komisariacie Rzeszy Ukraina, Warszawa 2014.
- Matuszak Tomasz, *Kształtowanie zasobu archiwalnego w Polsce w latach 1918-1939*, „Piotrkowskie Zeszyty Historyczne”, 12 (2011) s. 95-109.
- Nir Roman, *Działalność Koła Księży Kapelanów Wojsk Polskich II wojny światowej w Ameryce i Kanadzie w latach 1949-1958*, „Rocznik Kolbuszowski” 20 (2020) s. 179-229.
- Płoski Tadeusz, *Duszpasterstwo wojskowe w Polsce w świetle stosunków państwo – Kościół*, „Studia Warmińskie”, 37 (2000) s. 579-596.
- Odziemkowski Janusz, Spychała Bolesław, *Duszpasterstwo wojskowe w drugiej Rzeczypospolitej*, Warszawa 1987.
- Rehm Gerhard, *Die andere Seite der Medaille – Der Archivar Dr. Walther Föhl im Dritten Reich*, „Heimatsbuch Kreis Viersen”, 68 (2017) s. 11-46.
- Roman Wanda Krystyna, *Centralne Archiwum Wojskowe 1918-1998. Tradycje, historia, współczesność służby archiwalnej Wojska Polskiego*, Toruń 2009.
- Taferner Karl, *Die Militärmatriken im Kriegsarchiv Wien 1633-1938. Eine Bestandsübersicht*, „Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs”, 49 (2001) s. 91-95.
- Tepperberg Christoph, *Das Militärmatrikelwesen in Österreich*, „Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs”, 49 (2001) s. 59-90.
- Siwicki Piotr, *Duszpasterstwo greckokatolickie w Wojsku Polskim 1918-2003*, w: *Historia duszpasterstwa wojskowego na ziemiach polskich*, red. J. Ziółek, A. Barańska, W. Matwiejczyk, D. Nawrot, E.M. Ziółek, Lublin 2004, s. 382-408.
- Wysocki Wiesław Jan, *Biogramy kapelanów wrześniowych*, w: *Kapelanowie wrześniowi. Służba duszpasterska w Wojsku Polskim w 1939 r. Dokumenty, relacje, opracowania*, red. W.J. Wysocki, Warszawa 2001, s. 561-656.
- Żak Andrzej Czesław, *Duszpasterstwo wojskowe w armii austriackiej i w legionach Józefa Piłsudskiego w czasie I wojny światowej*, w: *Historia duszpasterstwa wojskowego na ziemiach polskich*, red. J. Ziółek, A. Barańska, W. Matwiejczyk, D. Nawrot, E.M. Ziółek, Lublin 2004, s. 299-319.

Netografia

Österreichisches Staatsarchiv Wien, <https://www.archiinformationssystem.at/detail.aspx> (dostęp: 14.11.2023).